

Радосвета Кръстанова

Зеленото движение и зелените партии в България: Между интеграция в системата и системна промяна

■ Развитието и особеностите на зеленото движение и зелените партии в България отразяват комплексната логика на трансформациите в българското общество през последния четвърт век. Актьорите на зеленото движение реагират на тези процеси както в посока на интеграция в системата, така и - по-често - в посока на контестация, като в най-продуктивните си периоди способстват за системна промяна.

■ Подобно за зелените движения на Запад, българското екологично движение представлява резултат от обществена еволюция, прокарана от носещата нова култура средна класа. То обаче възниква и се утвърждава в различно историческо време и в различна среда. Ето защо то отразява особености, общи за гражданските движения в държавите от бившата социалистическа система, но и проявява специфики, характерни за „българския модел“ на прехода.

■ Природозащитата е сред малкото каузи, способни да трайно да генерират широка публична подкрепа сред българското общество. През трите етапа на своята еволюция („дисидентския“ от края на 80-те, „НПО периода“ през 90-те и „новата зелена вълна“ от първото десетилетие на 21 век), движението се явява изразител на обществено недоволство, защитник на обществен интерес срещу частните интереси във властта и обединител на една широка морална контестация срещу практиките на политическото статукво. Също така, зеленото движение дава израз на национална привързаност към природата с дълбоки културни корени.

■ Въпреки успехите си, зеленото движение не успява да излъчи автономна и влиятелна зелена партия във властта. Отношенията движение - партия са проблематични, надделява логиката „зелено движение без зелена партия“ и „зелени партии извън зеленото движение“. Партиите инструментализират екологията с цел присъствие във властта и бързо се маргинализират.

■ Волята за пряко гражданско участие в процесите на вземане на решения през последните години бележи нов етап в развитието на движението. Консолидирането на екологичната общност след 2005 г. в гражданска коалиция „За да остане природа в България“ и създаването на нова зелена формация с амбиции да представлява автентична екологична партия (Зелените), създават предпоставки за автономен екологичен проект в България. Нестабилността на партийната система и разочарованието на избирателите от партиите на статуквото отварят възможност за налагане на нови политически актьори.

■ Интегрирането на екологичния проект минава през трайно установяване на зелените приоритети в дневния ред на всички политически партии и в държавната политика. Българската политическа система засега стои далече от такава цел. Ролята на катализатор на тези процеси отново се пада на гражданското общество в лицето на зеленото движение, а надеждите за „пробив“ на зеленото в системата ще продължават и занапред да се свързват със синергията между движението и една автентична зелена партия.

Март 2012

СЪДЪРЖАНИЕ

Съдържание.....	1
УВОД	2
ЗЕЛЕНОТО ДВИЖЕНИЕ КАТО ДИСИДЕНТСТВО: Зараждане на зеленото движение в България. Дисидентското движение между еко-хуманизъм, защита на човешките права и социална промяна.	5
ЗЕЛЕНОТО ДВИЖЕНИЕ КАТО НПО. От дисидентската политика до европейските политики: Професионализация и европеизация на зеленото движение. Създаване и укрепване на зеления НПО сектор. Институционализация на екологичните теми в политическия дневен ред.....	11
ЗЕЛЕНОТО ДВИЖЕНИЕ КАТО ГРАЖДАНСКО ДВИЖЕНИЕ ОТ НОВ ТИП ИЛИ „НОВАТА ЗЕЛЕНА ВЪЛНА“ Зеленото движение в контекста на „края на прехода“: Нови предизвикателства, нови теми, нови актьори. „Гражданска“ зелена политика. От локални кампании към глобална промяна. От гражданските групи до създаването на нова зелена партия.....	16
Зеленото движение и зелените партии. Партии на статуквото и партии на промяната.....	30
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	37

УВОД

Зараждането, развитието и характеристиките на зеленото движение и зелените партии в България отразяват комплексната логика на трансформациите в българското общество през последния четвърт век. Същевременно, еволюцията на актьорите, изразяващи екологични послания и идеи в българското обществено и политическо пространство, е закономерно свързана с динамичните наднационални и глобални процеси, в които българската държава, политически елити и обществото като цяло са въвлечени в края на комунистическия режим и началото на прехода. Зеленото движение и зелените партии, произлезли от него, реагират на тези процеси както в посока на интеграция в системата, така и - по-често - в посока на контестация, като в най-продуктивните си периоди способстват за системна промяна.

В различните си превъплъщения - от първите граждански екологични демонстрации в град Русе (1987) до първото самостоятелно явяване на зелена партия на парламентарни избори (партия *Зелените*, 2009) - зеленото движение следва логиката на новите социални движения, които са ценностно и културно ориентирани, слабо институционализирани и насочени към промяна на статуквото. Същевременно, то отразява спецификата на гражданските движения в тоталитарен и посттоталитарен контекст, общи за страните от бившия Съветски блок, но е силно повлияно и от българския „социалистически“ модел, и последвалия го национален преход към либерална демокрация и пазарна икономика, отразяващи по-дълбоки историко-културни и структурно-институционални особености¹.

¹ Българският политически изследовател Антоний Тодоров, например, откроява наличие на специфичен български „културно-институционален комплекс“, който структурира политическия живот в България от епохата на националното Освобождение до съвременния период и определя политическото участие. Вж. Тодоров, А. (2010). Граждани, партии, избори: България 1879-2009, изд. „Изток - Запад“, София.

Зародило се в края на 80-те години на 20 век като израз едновременно на отхвърляне, но и на желание за реформа на тоталитарната система, зеленото движение продължава и развива тази линия и през следващите две десетилетия. В периода на прехода българското екологично движение проявява - макар и в неравномерна степен - способност да взаимодейства с институциите на политическата власт и често без легитимация от страна на държавата да оказва влияние върху процесите на демократизация и европеизация. В този смисъл, екологичната и гражданската дейност на зелените се вписва в по-широкия процес на проекта за обществена и политическа модернизация от западен тип, който се възприема почти безалтернативно като водеща линия, както от политическите елити, така и от обществото като цяло след падането на режима на Живков през 1989 г. През първото десетилетие на новия век контестацията отново става водеща, но сега тя е съпътствана от воля за промяна на новото статукво - налагащата се нео-либерална, консуматорска и пазарно центрирана социално-икономическа и политическа система. След 2005 г. движението навлиза в нов етап, който се характеризира с нови теми, нови форми на действие, нова насоченост и нови актьори - както граждански, така и политически. Във фокуса на контестацията се откроява недостигът на демокрация на институциите на властта, проявяващ се на политическо ниво в идеологическа симулация и управленски популизъм, параванност на икономическите и политическите субекти, направлявани от „невидимата ръка“ на капитали „без граници“, нездравословния превес на частния над обществения интерес, водещ до „приватизиране“ и унищожаване на публични блага. Критиката към негативите на не-

олиберализма „по български“ се възприема в средите на зеленото движение в България не само като контестация, но и като утвърждаване. Чрез многобройните си обществени и политически прояви в този период, зелените застават зад защитата на принципите на правовата държава, върховенството и равнопоставеността пред закона и социално отговорното управление и разпределение на публичните блага, вписвайки се в линията на една утвърдена европейска политическа и културна традиция. Исканията за по-широко и пряко гражданско участие в процесите на вземане на решения, касаещи състоянието на природата и качеството на жизнената среда пък свидетелстват, както за растящо недоволство от управлението и недоверие в политическото представителство, така и за зараждането на една „зелена“ система от политически ценности, в унисон с традициите, установени от зелените движения на Запад. Предвид изключителната динамика на процесите не само на глобално, но и на национално ниво, българското зелено движение едновременно „навакхва“ десетилетията на откъснатост, но и реагира на новите тенденции, за което свидетелстват редица алтерглобалистки идеи, послания и действия сред най-младото поколение природозащитници.

Подемът на движението през последните няколко години, обозначаван от анализаторите като „нова зелена вълна“ и изява на „зелено гражданско общество²“ се свързва, както с евроинтеграционния процес, чиято кулминация бе приемането на България в Европейския съюз (2007), така и с консолидирането на зеления сек-

тор след поредица от успешни граждански кампании с реален обществен отзвук и политическо въздействие. Въпреки това, обаче, през целия период - от зараждането си в края на 80-те години на 20 век до наши дни, зеленото движение не успява да излъчи автономна и влиятелна зелена партия, която да го представлява във властта. Отношенията движение - партия са проблематични, надделява логиката „зелено движение без зелена партия“ и „зелени партии извън зеленото движение“. Създаването на новата политическа партия *Зелените* през 2007 г. в резултат от вълната от мащабни граждански екологични кампании, които упражниха „събирателен“ ефект върху зеления сектор, поражда надежди в тази посока. От друга страна, нестабилността на българската партийна система и на политическите предпочитания на избирателите, особено засилени като тенденции през последното десетилетие, отваря реална възможност за навлизане на нови политически актьори. Маргинализирането на десните партии на прехода, концентрирали в продължение на десетилетие надеждите за промяна на „постматериалистки“ настроените представители на средната класа и отсъствието на автентична лява партия със социален профил в едно общество с традиционно егалитарна политическа култура, в съчетание с ефектите от световната финансова и икономическа криза, биха могли да доведат до изненади и в полето на „традиционната“ политика.

Началото на зеленото движение в България се свързва с екологичните протести в град Русе, една от първите изяви на организираното гражданско общество в края на тоталитарния режим. Екологичните искания са продължени чрез Обществения комитет за защита на Русе и Независимо сдружение *Екогласност*, които

² Виж в тази връзка статията на журналиста Иван Радев „Зеленото гражданско общество“, В: Радев, И.(2009) Канев, П. Кръстанов, Р. (съст.), *Място за бъдеще*, сборник за гражданско участие и устойчиво развитие, София, СГС -Щастливеца, стр. 123 - 125

извеждат на преден план необходимостта от социална и политическа реформа, основана на прозрачност, върховенство на човешките права, зачитане правата на личността и екологична отговорност. По този начин екологията като същностна част от проекта за обществена основа, се превръща в една от емблемите на българското дисидентско движение. От друга страна, то се вписва в една поширока позиция на противопоставяне на моралната несъстоятелност на режима и няма претенции да представлява отделен идеологически и политически проект.

В първите години на промените зеленото движение следва логиката на наложилата се политическа конюнктура. Вътрешната специфика на българския преход, изразена в полюсното противопоставяне на „сини“ (анти-комунисти, демократи) и „червени“ (номенклатура, бивши комунисти) през 90-те години на миналия век, прави проблематична изявата на автентични зелени идеи в полето на конвенционалната политика. Гражданското движение около *Екогласност* се разпада, участниците в него се разделят и се подкрепят от двете страни на новата демаркационна линия Българска комунистическа партия (БКП)³ - Съюз на демократичните сили (СДС)⁴. Въпреки че през този период се обособяват няколко зелени като етикет политически формации (Зелена партия, Консервативна екологична партия, Национално движение *Екогласност*, Политически клуб *Екогласност*), позицията на зависимост, която заемат като партньори на по-влиятелни политически актьори и отсъствието на автентична „зелена“ дей-

ност, за дълго време обуславят маргиналната позиция на зелените партии на сцената на „голямата“ политика.

По този начин, дейността на зеленото движение през 90-те години на миналия век и през първите години на новото хилядолетие се разгръща в средите на гражданските организации и се свързва главно с образователно-популяризаторски кампании, изграждане на научно-експертен капацитет и участие в публични политики. Ако в началото зеленото движение изтъква на преден план защитата на човешките и гражданските права, потъпкани от тоталитарната система, то през десетилетието на прехода акцентът пада върху разработването на неправителствени природозащитни организации, натрупване на граждански и експертен опит и прокарване на екологичните приоритети и политики на Европейския съюз в дневния ред на националната политика.

С началото на новото хилядолетие, в резултат от неолиберализацията на икономиката, маркетизацията и корпоративизацията на политическия живот и установяването на консуматорска култура от западен тип, в действията на зеленото движение най-явен е стремежът за отстояване на върховенството на закона и принципите на правовата държава, които се разглеждат като необходимо условие, както за качеството на демокрацията, така и за качеството на живот на нейните граждани. Защитата на природата се възприема едновременно като защита на обществения интерес срещу корпоративните интереси във властта и като национален политически приоритет.

В края на първото десетилетие на 21 век зеленото движение придобива особено сериозни обществени и политически измерения. За това свидетелстват на първо място вълната от граждански еко-

³ Преименувана за изборите през 1990 в Българска социалистическа партия (БСП).

⁴ Съюза на демократичните сили (СДС) е първата и в продължение на цяло десетилетие - безалтернативна политическа сила в България след падането на комунистическия режим, претендираща да представлява прозападния проект за либерална демократизация на страната.

логични кампании след 2005 г., прераснала в гражданска коалиция за опазване на природата *За да остане природа в България*⁵, на второ място - значимият потенциал за мобилизация на общественото мнение, която те демонстрират. Както показват редица проучвания на общественото мнение, природозащитниците често са разпознавани като изразители и пазители на обществения интерес и борци срещу язвите на общественно-политическата система: корупция, неравнопоставеност пред закона, демократичен дефицит и институционална некомпетентност, а кампаниите им са едни от най-популярните в публичното пространство⁶. Локални като обхват и често тематични по съдържание (гражданската коалиция за разрешаване на кризата на управление на отпадъците на София, кампанията срещу съхраняването на радиоактивни отпадъци на територията на община Нови хан), тези инициативи често прерастат в национални кампании (срещу замените на държавни гори, срещу презастрояването на Черноморието, срещу незаконните строежи в природните паркове в планините, срещу отменяне на статута на защитени територии в името на частни интереси), а в редица случаи придобиват наднационални измерения (гражданската мрежа *Франция-Рила*) и европейско въздействие (кампанията за запазване обхвата на европейската мрежа от защитени територии НАТУРА 2000 в България, кампанията срещу генно-модифицираните организ-

ми (ГМО)). Основаването през 2007 г. на нова зелена партия - *Зелените*, генетично свързана с движението и претендираща да представлява автентична политическа сила, създадена „отдолу“, която да промени системата „отвътре“, също подкрепя тезата за укрепналата организационна сила и политическо самочувствие на движението, което търси и институционални пътища за интегриране в системата.

В настоящият анализ най-напред ще проследим периодите в развитието на зеленото движение и ще открием онези важни характеристики, които го превръщат в един от малкото автономни актьори на гражданското общество в България, като същевременно открием проблемите, стоящи пред него. В последствие ще очертаем портрета на зелените партии, като акцентираме върху контекста на тяхното възникване, развитието им и причините за тяхната слабост. Ще разгледаме също така взаимодействията между движение и партии и проблемността на тяхното съжителство. В заключение ще формулираме някои тенденции за развитие на движението и партиите в бъдеще, с оглед на възможностите едновременно да се интегрират в съществуващата система, като същевременно, в логиката на екологизма, допринесат за нейната промяна.

**ЗЕЛЕНОТО ДВИЖЕНИЕ КАТО
ДИСИДЕНТСТВО: Зараждане на зеленото
движение в България. Дисидентското
движение между еко-хуманизъм,
защита на човешките права и социална
промяна. От глобална промяна
към локално действие.**

Началото на зеленото движение съвпада със закъснелия и твърде кратък период на антитоталитарно дисидентство в България; от друга страна, съжителството

⁵ За повече информация за историята, организациите, членуващи в нея, кампаниите и постигнатите успехи, виж сайта на коалицията <http://forthenature.org/>

⁶ Виж в тази връзка изчерпателното социологическо проучване на Румяна Стоилова и Франциска Биери, в Стоилова, Р. и Ф. Биери (2010) „Опазване на природата: Стратифицираното обществено мнение“, сп. Социологически проблеми 3-4. 2010, стр. 225 -249, основаващо се на представително емпирично изследване на нагласите по отношение дейността на зелените НПО и опазването на околната среда в България.

на социални и екологични искания за реформа на системата представлява една от най-значимите особености на българското движение за гласност и преустройство, която го отличава от редица сродни реформаторски движения в страните от бившия Съветския блок⁷.

В действителност, първото публично осъзнаване за екологичните опасности на „реалния социализъм“ се свързва най-напред с Чернобилската катастрофа от 1986 г. Неадекватната реакция на властта - най-напред заглушаване на всякаква информация, последвана от омаловажаване на ефектите от аварията, за първи път обръщат публичния интерес към технологичните рискове на индустриалния прогрес. Още по-съществено е обаче, че катастрофата болезнено разкрива нравствения облик на режима, претендиращ за „постоянна грижа за човека“. Това събитие и реакцията на управляващите спрямо него несъмнено допринасят само година и половина по-късно за първото автентично екологично събитие в историята на България - гражданските протести в Русе.

„Русенските събития“ започват през есента на 1987 г. Те са организирани от шест безпартийни служителки в озеленителната система на града - Цонка Букурова, Дора Бобева, Вяра Николова, Евгения Желева, Стефка Монова и Албена Велкова - и продължават периодично до пролетта

⁷ Наистина, в по-голямата част от бившите социалистически страни, организации за опазване на околната среда и дори „зелени“ партии съществуват още в края на 80-те години на миналия век, но голяма част от тях са „създадени“ от съответните комунистически партии, за да отразяват факта, че социалистическите режими са в крак със своето време. В някои страни съществуват неформални екологични инициативи още преди Чернобилската катастрофа - *Екологичен клуб* в Полша (1980) и *Danube cercle* в Унгария (1983). В българската ситуация обаче екологичните проблеми се превръщат не само в един от главните катализатори на дисидентската активност, но и придават самия облик на българското дисидентско движение. Вж. в тази връзка Лесли Холмс в Holms, L. (1997), *Post-Communism. An Introduction*, Polity Press, Cambridge.

на 1988⁸ г. Протестите са предизвикани от близо десетилетното обгазяване от завода за азотни и хлорни съединения в Гюргево, Румъния, които се подминават с мълчание от страна на местната власт и държавата. Химическите материали от завода са предназначени за съветската военна индустрия, поради което се работи при постоянен режим на производство и изключителна секретност. Групата граждани, които организират събитията, успява да привлече подкрепата на партийното ръководство в системата на озеленяването и мълчаливото съдействие на органите на реда. Демонстрациите, доминирани от женско присъствие⁹, отправят нравствени послания към властта - грижа и отговорност за здравето и живота на гражданите и на бъдещото поколение - децата. Моралният апел обаче се съпровожда от призив за „демонтаж“ на системата¹⁰. Гражданският натиск за огласяване и разрешаване на проблема принуждава централната власт да се намеси - в града е изпратен Гриша Филипов, член на Политбюро на БКП, който прави неуспешни опити да споразумее с протестиращите и да тушира общественото недоволство. Намесата на високопоставени партийни и държавни ръководители и натискът от страна на организираното гражданство водят до поредица от срещи с румънската страна и постепенно спиране на производството. Общественият отзвук от събитията е много силен и репресивният апарат на системата не успява да го заглуши. През месеците, докато траят протестите, в Русе група млади художници организират екологична изложба, чиято основна тема е трагедията в града. По същото време екип на Българската национална телеви-

⁸ Вж. Антонова, В. и Каменова, Д. (2008), *Демонтаж, Авангард Принт, Русе*

⁹ Дефилето на майките с количките през февруари 1988 е може би най-емблематичното от тази гледна точка събитие.

¹⁰ Антонова, В. и Каменова, Д. (2008), *op.cit.*

зия създава филма „Дишай“, посветен на русенските екопротести¹¹. Представителите на художествено-творческата интелигенция се заемат да придадат гласност на случая и да предизвикат действия от страна на властта. На 8 март 1988 г. в Дома на киното в София, по време на забранената от ЦК на БКП премиера на филма „Дишай“, е създаден Обществения комитет за екологична защита на град Русе. Той включва видни интелектуалци-дисиденти и високопоставени партийни функционери от „реформаторското“ крило на БКП. Сред тях са художникът-авангардист Светлин Русев и треньорката на българския отбор по художествена гимнастика Нешка Робева, и двамата членове на ЦК на БКП, режисьорката Малина Петрова, по това време председател на Съюза на младите кинематографи. За председател на Комитета е избран писателя-дисидент Георги Мишев, по това време народен представител в Русе. По този начин екологичните и граждански послания излизат от локалния контекст и придобиват сериозни национални измерения. Проблемите на един град се превръщат в проблем на системата.

Независимо сдружение *Екогласност* възниква през пролетта на 1989 г. като естествено продължение на Комитета за защита на Русе. Мнозивиството от членовете му са от средите на т.нар. „дисидентстваща“ интелигенция, част от която е получила образованието си на Запад и има широк поглед върху социалните и политическите процеси там. Основната група включва отново писатели, поети, преводачи, учени - изследователи (значителна част от тях са от секцията по философия към Българска академия на науките), хора на изкуството (художници, актьори, кинорежисьори). Първи пред-

седател на *Екогласност* става народният артист Петър Слабаков, който нееднократно е „наказван“ от властта заради неортодоксалните си изказвания по отношение на „екологичната“ политика на режима. Широкият обществен отзвук от събитията в Русе привлича вниманието на новосъздаденото сдружение към нови екологични проблеми - строежът на каскадата Рила-Места, замърсяването на реките, проекта за строеж на нова ядрена централа в Белене. След като опитът за официална регистрация на сдружението е отхвърлен, дейността на гражданската група се концентрира в поредица от преки действия за събиране на обществена подкрепа. През есента на 1989 г. *Екогласност* организира събирането на подписка за огласяване на екологичните проблеми в страната. Тази подписка стои в основата на едно от малкото знакови събития в историята на българския преход към демокрация. На 3 ноември 1989 г., след първата мащабна самоорганизирана гражданска демонстрация¹² по улиците на София в най-новата история на страната, подписката е внесена в Народното събрание в последния ден на работата на Конференцията за сигурност и сътрудничество в Европа по въпросите на околната среда, на която България по това време е домакин. Подписката¹³ е съпроводена от петиция, в която демонстриращите граждани предявяват искания за по-широки обществени реформи и разширяване на човешките права. Репресиите над участниците говорят, че властта не е

¹² В демонстрацията освен *Екогласност*, участват и другите две значими български дисидентски формации - Клуба за гласност и преустройство и Дружеството за защита на човешките права.

¹³ Тази подписка остава неофициално в историята като „Подписката пред Кристал“, по онова време почти култово средище под открито небе на художествено-творческата интелигенция, софийската бохема и т. нар. „неформали“.

¹¹ Режисьор на филма е Юрий Жиров, сценарист - Виолет Цеков.

била подготвена за реалните мащаби на събитието, нито за широката обществена подкрепа¹⁴. Отказът за регистрация на Обществения комитет за защита на Русе и на *Екогласност* и натискът - както психологически, така и чисто физически - на който са били подложени участниците в периода 1988-1989 г., стават явни от публикуваните през последните години тайни архиви на Политбюро¹⁵, както и от спомените на участниците¹⁶. Същевременно, властта се опитва да обезсили гражданската самоинициатива, като „претопи“ движението „отвътре“. Създаването на „паралелни“ структури, с цел да обезсилят и компрометират автентичните и „интегрирането“ на доверени хора, с цел да се контролира развитието им, са добре известни прийоми на партията-държава. Този тип намеса със сигурност не се изчерпва с публикуваните източници и е характерен за тоталитарните режими не само в България.

Екогласност приключва своя живот като дисидентска формация на 9 декември 1989 г., когато става една от деветте формации- съучредители на Съюза на демократичните сили (СДС). За краткия период на съществуването си като неформална гражданска организация, то се превръща в най-разпознаваемото за широката публика лице на дисидентското движение в България. В актива му, освен кампанията Рила-Места, фигурира и първата анти-ядрена кампания срещу

проекта за строеж на атомната централа в Белене, а част от членовете му са автори на първия демократичен Закон за околната среда в България, гласуван от Великото народно събрание (1991). В периода на създаването на СДС, *Екогласност* е една от организациите с най-голяма подкрепа, броят на кандидатите за членство нараства до такава степен, че надхвърля организационния капацитет на сдружението, през същия период са създадени редица местни организации в страната¹⁷. В действителност, това е моментът, в който от неформална организация *Екогласност* се превръща в национално движение. Някои от участниците в него като Александър Каракачанов, Петър Берон, Едвин Сугарев, Красен Станчев и до ден днешен са част от политическите среди и участват в обществения живот; други като актьора Петър Слабаков - първи председател на *Екогласност*, са сред малкото личности, които проучванията на общественото мнение и до днес трайно свързват с екология и природозащитна дейност. Най-същественото обаче, е че от самото начало сдружението задава посоката на дисидентското движение и конституира неговото ядро - защита на фундаментални човешки права и права на гражданина - право на живот и здравословна жизнена среда, които не могат да се осъществят без сериозна социална промяна. Така идеята за реформа на системата кристализира във формулата „социализъм с човешко лице“ (екология, права на личността, социална промяна).

Със самото си влизане като съучредител на СДС обаче, *Екогласност* претърпява трансформация. Създаването на *Зелена партия* от Александър Каракачанов, секретар на *Екогласност* (декември 1989),

¹⁴ Привличането на вниманието и съпричастността на обществеността се осъществява и чрез други „неформални“ и нестандартни средства. Неформалният лидер на *Екогласност*, актьорът Петър Слабаков, например, при всяко свое явяване на сцената, се обръща към публиката с емоционално нравствено и екологично послание, в което описанието на проблемите се съчетава с призив за гражданска реакция. Вж. Александриева, Л., Каракачанов, А. (съст.) 2010, Независимо сдружение Екогласност, Сиела, София

¹⁵ Вж. Дърчева, В., Мишев, Г. (съст.) 2002, Русенският комитет. Документален сборник, Фондация „Д-р Жельо Желев“, София

¹⁶ Александриева, Л., Каракачанов, А. (съст.) 2010, op.cit.

¹⁷ Александриева, Л., Каракачанов, А. (съст.) 2010, op.cit.

която постепенно се обособява като партньор на коалициите, сформирани от БСП и разцеплението на *Екогласност* на две отделни организации - Национално движение („синя“ *Екогласност*, в коалиция със СДС) и Политически клуб („червена“ *Екогласност*, коалиционен партньор на БСП), поставят края на първия етап от развитието на движението. Фактът е, че зелените формации, произлезли от общия дисидентски първоизточник, постепенно се маргинализират на политическата сцена, маргинална остава позицията им дори в редките им съприкосновения с властта. Част от действащите лица и формации, захранвали дисидентското зелено движение, продължават да бъдат активни в гражданския и екологичния сектор (главно Национално движение *Екогласност* и отчасти *Зелена партия*), но новите реалности на 90-те години на 20 век изискват нови актьори. Новите политически приоритети - навлизане в евроинтеграционните и атлантическите процеси, либерализацията на икономиката, западането на социалните функции на държавата и абдикирането ѝ от основни обществени сфери, отварят поле за изява на неправителствения сектор, в който нововъзникналите екологични сдружения и „зелените“ НПО ще се окажат един от главните актьори.

Някои особености на зелените формации от опозиционния период заслужават особено внимание. На първо място, те отстояват идеята за „гражданска“ политика и критикувайки моралната несъстоятелност на режима, заемат позицията на нравствен коректив на властта. По своите първоначални цели, както и по форми на организация и действие, гражданското зелено движение у нас прилича на новите социални движения в Западна Европа. То обаче действа в една съвсем различна среда, която поставя силен отпечатък

върху него¹⁸. Ето защо, зеленото движение в България, подобно на други социални движения в Централна и Източна Европа през тоталитарния период, се конституира като форма и израз на зараждащо се автономно гражданско общество и застава срещу „политическото“ общество, олицетворено от тоталитарната държава¹⁹. Зеленото движение заема съвсем съзнателно позицията на изразител на едно над-политическо, универсално и еко-хуманистично послание, което дефинира и разобличава „реалния“ социализъм повече като морален и социален ред²⁰, отколкото като политическа система.

От друга страна, екологичното послание е максимално широко, то отразява безусловни и универсални ценности²¹, които поне *де юре* са възприети от комуни-

¹⁸ Българската изследователка Олга Симова твърди, че гражданските движения в България през този период не успяват да формулират „специфични“ цели, тъй като са обединени от една по-голяма обща цел - противопоставяне на режима, който не позволява спонтанната гражданска активност. Така голямата цел на зеленото движение, както и на всички останали спонтанни граждански прояви от този период, се изразява в искането за демокрация, разбирана по модела на либералните западни демокрации, като демокрация на човешките права, това е и водещия лозунг на всички дисидентски граждански инициативи. Вж. Симова, О (2010). „Гражданските движения в България: Двадесет години по-късно“, В: *Демокрацията в България през 21 век*, сборник, В.Търново, стр. 63- 69.

¹⁹ Списъкът със застъпниците на тази теза сред анализаторите на прехода е дълъг. Вж. например Ралф Дарендорф в Дарендорф, Р. (2000) След 1989. Морал, революция, гражданско общество, Дружество „Гражданин“, София. Това е обединяваща позиция и на част от лидерите на реформаторските движения, като Вацлав Хавел в Чехословакия, Лех Валенса в Полша и Желю Желев в България.

²⁰ В Програмна декларация на движението *Екогласност*, приета на общо събрание на 25 април 1989 г се казва, че главната му цел е „едно дълбоко социално-екологично преустройство“. Вж. Александриева, Л., Каракачанов, А. (съст.) 2010, Независимо сдружение Екогласност, Сиела, София, стр.155

²¹ В тази връзка е удачно да се цитират думите на Лиляна Александриева, водеща фигура в *Екогласност* в първия, дисидентски етап от развитието му : „От една страна, за мнозинството в *Екогласност* ценността на природата или качеството на човешкия живот въобще не подлежало на обсъждане. Те бяха безусловна ценност, не-обвързана с идеологията. От друга страна, за нас вече Партията беше просто само една от групите, упражняващи властта, и си знаехме, че решенията ѝ се определят от други интереси, не идеологически. Така че ние гледахме на заниманията си с екология като на защита на ценности срещу някакви - всякакви - групови интереси.“ Ор. cit. Стр. 67.

стическата държава и които режимът трудно може да отхвърли. В това послание се разчитат както първите постматериалистки критики срещу социалистическата индустриална икономика, окачествена като „антиекологична“, така и искания за демократично участие и граждански контрол върху управленските дела на полиса, засягащи фундаменталните човешки права на живот и здравословна жизнена среда²². Впрочем, екологията като форма на висш хуманизъм е основното идеологическо послание на зеленото дисидентство. Еко-хуманизмът се явява израз на утвърждаване на духовни ценности срещу грубата идеологическа „материализация“ на обществените, политическите и икономически отношения по време на „развития социализъм“. Тази специфика трудно може да бъде осмислена без да се вникне в особения „ренесансов“ дух на интелектуален, творчески и духовен кипещ в края на 80-те години на миналия век в България, чрез който се проявява волята за промяна, заглушавана в продължение на десетилетия от репресията на режима и от гражданската „автоцензура“ на страха и примирението.

Третата характеристика на този период е свързана с формалната страна на движението - организациите остават на нивото на „неформалността“ и не се институционализират. Това отчасти се дължи на самата специфика на системата, която не позво-

лява юридическото признаване и институционализирането на „самовъзникнали“ граждански инициативи; от друга страна, неформалността е съзнателно избрана позиция, доколкото тя отразява волята на актьорите да представляват автентичното гражданско общество. На последно място, в класическата за зелената парадигма логика, гражданските движения от този период тръгват от локални случаи (обгазяванията в Русе, строежът на каскадата Рила- Места), които обаче предизвикват политическа реакция на национално ниво и поставят под съмнение самия *raison d'être* (идеологическите устои) на системата. Визирайки „екологичната“ политика на режима, те всъщност оспорват едновременно нравствената му несъстоятелност, липсата на социална справедливост и безчовечността му. Така зеленото движение в началния си етап се проявява в стремеж за реформа на системата „отвътре“, чрез „революция“, не чрез радикална политическа промяна. Посланието му е, че прави политика, но „гражданска политика“, чийто стремеж не е упражняването на властта. То няма амбициите, нито готовността да се превърне в „традиционен“ политически актьор, още повече, защото няма ясна идея нито за формата на новата политическа и социална организация на страната, нито за своето място в нея като идеологически и политически проект. Участниците в *Екогласност* си дават ясно сметка за това, когато коментират събитията от дистанцията на времето²³. Последвалите разнопосочни развития - влизането на *Екогласност* в СДС, формирането на „отделна“ от движението зелена партия, партнираща на БСП и бързото разделение на *Екогласност* между „синя“ и „червена“ фракция, само потвърждават тази хипотеза.

²² „В основата на нашия общественно-икономически живот стои фактът, че различните социални групи имат нееднакво участие в процеса на вземане на решенията, които определят насоките на цялостното общественото развитие. Онези, които взимат стратегическите решения, не са същите, които понасят главните последиствия от тяхното изпълнение. Този базисен социален факт произвежда несъмнено и досегашната политика в екологичната сфера (...) Нещо повече: степента на отговорно участие във вземането на решения е за всеки индивид обратно пропорционална на степента, в която той понася зловредното действие на екологичните замърсители (...) Това налага необходимостта от демократичен публичен контрол над екологичната политика.“ (Програмна декларация на движението Екогласност от 25 април 1989 г., ор.сйт. Стр.154).

²³ Вж. спомените на част от участниците в: Александриева, Л., Каракачанов, А. (съст.) 2010, ор.сйт.

ЗЕЛЕНОТО ДВИЖЕНИЕ КАТО НПО.

От дисидентската политика до европейските политики :

Професионализация и европеизация на зеленото движение. Създаване и укрепване на зеления НПО сектор. Институционализация на екологичните теми в политическия дневен ред.

В периода след 1989 г. на българската обществена сцена се появява нов актьор - неправителствените организации в обществена полза. Появата им е свързана с новите обществени и икономически реалности в страната. Приоритетите в дневният ред на държавата през този период - изграждането на институциите на демократичната либерална политическа система и на пазарната икономика - са съпътствани от необходимостта от създаване и укрепване на автономен граждански сектор. Развитието на зеленото движение се вписва в опитите за еманципиране на гражданското общество, което търси легитимност чрез натрупване на знания, експертиза и професионален авторитет. Този период е свързан с организационно изграждане, с принос за създаване на екологично законодателство, с институционализиране на европейските политики в българския политически и обществен дневен ред. Същевременно, зеленият НПО сектор се опитва да гради вътрешна спойка, изграждайки се като „екологична общност“ и да се легитимира като сериозен публичен актьор във взаимодействие с институциите на властта, участвайки в правенето на публични политики. Третото направление е търсенето на контакти и легитимация сред сродни организации извън България и особено в рамките на Европейския съюз.

Тези три измерения на зеленото движение обаче трудно съжителстват; съче-

таването на изграждане на професионален и организационен капацитет, възприемането като партньор от властта и налагането в националното и европейско публичното пространство се осъществяват неравномерно и в редица случаи водят до дискредитиране на усилията. Все пак, успехи има и те са по-скоро във „външното“ взаимодействие; необходими са близо 15 години обаче за да бъде постигнат консенсус за необходимостта от вътрешно единство под формата на споделени принципи и цели. Този период може следователно да се разглежда като етап на професионализация и легитимиране по посока на бъдещото консолидиране на движението. С оглед на професионализацията, движението поставя акцент върху експертизата и науката - оттук и множеството „сливания“ между НПО и изследователски институти, често на базата на общи членове²⁴. С оглед на своята легитимация, в движението се наблюдава, в противовес на предходния период, „формализация“ на организациите - акцентира се върху организационния капацитет, както и върху сближаването и съвместната работа с органите на властта под формата на участие в експертни съвети и комисии в министерствата и в парламента, работа с местната власт, законодателна инициатива, съдебни казуси. Зелените НПО са основни действащи лица в изработването на планове за управление на защитени територии, опазване и управление на горския фонд, водните басейни, индустриалното и химическо замърсяване и др.

Зелените НПО в началото на прехода имат своята тоталитарна предистория.

²⁴ Така например част от водещите фигури в някои от големите организации като Сдружение за дива природа БАЛКАНИ, Българско сдружение за защита на птиците, Българска фондация *Биоразнообразие*, сдружение *Агролинк*, др. работят в институти на Българска академия на науките и в академични звена.

Първите опити за създаване на екологични „граждански“ организации датират още от времето на края на режима на Живков. Те съответстват, от една страна, на желанието на режима да демонстрира - както у дома, така и навън - загриженост за състоянието на околната среда; от друга страна те отразяват духа на времето и мобилизират вече съществуващи „зелено мислещи“ поколения, социализирани в десетилетието на най-голяма икономическа стабилност и материална сигурност (1970-1980) и в десетилетието на преустройството (1980-1989). В края на 80-те години на миналия век са създадени няколко организации, които дават поле за изява за природозащитата и за екологичната експертиза. Тези организации черпят привърженици и членове от ученическите и студентски клубове по биология и екология и от редица неформални любителски инициативи. Не може да не се отбележи и влиянието на университетските и изследователски центрове, развиващи екологията и биологията като научни дисциплини, които, заедно с други направления в „точните“ науки, се ползват с благоприятното положение на режима. Най-значимата сред тях е Федерацията от природозащитни сдружения *Зелени Балкани*²⁵, която и до днес е не само най-голямата като брой

членове и симпатизанти, но се ползва и с авторитета на най- широко разпознаваема-та зелена НПО в България. Организацията е създадена в края на 1988 г. след гражданска акция, в която неформална група от студенти, научни работници и природолюбители протестира срещу отравянето на над един милион прелетни птици в България, в резултат от разпръскването на тонове химически препарати.

Новите организации, създадени в началото на 90-те под формата на НПО, дават възможност за изява на новото поколение природозащитници, които превръщат в своя кауза популяризирането сред обществеността на екологичната тематика, първите опити за зелено образование и научна експертиза. От друга страна, тези организации поставят на дневен ред значими за обществото екологични проблеми и се опитват да предложат решения на институциите на държавната и местната власт. Редица от големите граждански кампании за защита на природата стартират през този период, като например кампанията за защита на Кресненското дефиле срещу проекта за водни каскади, която се превръща в една от емблемите на екологичните битки през този период. Появяват се и се утвърждават нови организации, които съчетават природозащитни и граждански казуси. Този период, по единодушното признание на представители на сектора, бележи и пика на зеленото доброволчество в страната.

Обединяваща тематична характеристика на гражданските организации от този период са кампаниите в защита на дивата природа (идентифициране и опазване на изчезващи видове, създаване на условия за възстановяване и реинтеграция в екосистемите, създаване на обучителни центрове за доброволци-природолюбители). В тази посока работят Сдружение за дива

²⁵ Според информация, почерпана от сайта на организацията, гражданските групи и доброволците на *Зелени Балкани* са провели повече от 400 акции, 180 от които с национално значение. Много от тези акции са масови протестни демонстрации, които успяват да предотвратят извършването на тежки престъпления спрямо природата в България. В края на 2008 година мрежата *Зелени Балкани* наброява 4 500 индивидуални члена, които са обединени в 4 регионални офиса и 25 кореспондентски центъра. В близо 20-годишното си съществуване, организацията, подкрепяна от партньори и донори като програма ФАР на ЕС, USAID, GEF, REC, UNDP, WWF, EURONATUR, е осъществила над 110 природозащитни проекта. Два големи консервационни проекта за р. Дунав и за Западни Родопи на стойност от около 20 млн. евро са инициирани от Зелени Балкани, WWF Дунавско-карпатска програма и българския офис на Дружеството за защита на птиците (БЗДП). *Зелени Балкани* е първата НПО в България, която получава подкрепа от ГЕФ и Световната Банка за управление и изпълнение на проект за консервация на биологичното разнообразие на Поморийско езеро. http://www.greenbalkans.org/category.php?language=bg-BG&cat_id=13, посетен на 20.09.2011

природа БАЛКАНИ (обособено през 1991 г. като независима асоциация от еколози-природозащитници, бивши членове на *Зелени Балкани*)²⁶, Българска фондация *Биоразнообразие* (създадена през 1994 г. като съвместна българо-швейцарска програма за опазване на биологичното разнообразие), екологично сдружение *За земята*, сдружение *Природен фонд*, *Екоклуб 2000*, сдружение *Природа на заем*. Тази особеност отчасти се дължи на деиндустриализацията на икономиката - затварянето на заводите за тежка и химическа индустрия довежда до съществено намаляване на рисковете от индустриално замърсяване и до постепенно прочистване на въздуха и реките. От друга страна, приоритетът за опазване на дивата природа е свързан с първите негативни ефекти на приватизацията и отслабването на държавния контрол върху природните ресурси, водещи до безконтролно „присвояване“ и експлоатиране на природни богатства.

Други организации продължават да поставят на дневен ред индустриални технологични проблеми и въздействията им върху околната среда - проблемите със замърсяването от топлоелектрическите централи (ТЕЦ), рисковете на ядрените централи и бъдещето на ядрената енергетика в страната. В тази посока работи

главно „старото екопоколение“ - основно Национално движение *Екогласност*. Дейността им обаче не се радва на широка обществена подкрепа. В контекста на искането на Европейския съюз за затваряне на два от четирите реактора на атомната централа в Козлодуй като едно от условията за членство на България в Съюза, преобладаващите настроения в българското обществено пространство са по-скоро против спирането на реакторите - развитието на ядрената енергетика още от времето на социализма се възприема като гарант за енергийна независимост, национална сигурност и икономически ползи за страната²⁷. Макар и по-рядко, се повдигат и проблемите на градовете - с нарасналата демографска мобилност и бързите темпове на урбанизация, засягаща основно столицата и няколко от големите градове, на преден план изпъкват инфраструктурни и градоустройствени проблеми, градското замърсяване, управлението на об-

²⁶ Сред значимите постижения на сдружението са разработването на Националната стратегия за биоразнообразие (1993–1994г.), изготвяне на План управление на Природен парк Врачански Балкан изработване и прилагане на планове за действие за опазване на редки видове, опазване на водни екосистеми по реките Искър, Вит и Осъм. Членове на сдружението са сред групата неправителствени експерти, одобрена от Министерството на околната среда и водите, които изготвят изцяло обхвата и описанието на зоните от европейската мрежа НАТУРА 2000, по двете европейски директиви - Директивата за птиците и Директивата за хабитатите. Двама от членовете на Сдружението са избрани от природозащитните организации да бъдат техни представители в държавни структури — Висшият експертен екологичен съвет към МОСВ и Ловния съвет към Национално управление по горите. Сдружението работи и за подпомагане на инициативни комитети при решаване на местни екологични проблеми. <http://balkani.org/about/history/>, постен на 28.09.2011

²⁷ Впрочем, отношението на обществеността към ядрената енергия в България е непоследователно и по-скоро двойствено. Убеждението за ползите - както икономически, така и политически - от ядрената енергия е насаждано от тоталитарната държава в продължение на десетилетия сред населението. Това убеждение се вписва логически в линията на индустриално-технологичния прогресизъм и петилетния продуктивизъм от източно-европейски тип, който представляваше една от основните идеологически и икономически постаменти на „развития социализъм“, пък и даваше енергиен израз на „българо-съветската дружба“. От друга страна, масовата паника, която предизвика хумористично предаване по Българската национална телевизия в началото на 90-те, „осведомяващо“ зрителите за изтичане на радиация от реакторите в АЕЦ Козлодуй, говори по-скоро за страх и недоверие по отношение на способността на компетентните органи да осигуряват безопасността на централата. Това недоверие несъмнено носи белезите на преживяното след Чернобил и вещае по-скоро противоречиво и неясно бъдеще за българската ядрена енергетика, още повече че управляващите често възприемат същото „шизофренно“ поведение. Пресен пример в това отношение е позицията на настоящия премиер Бойко Борисов, който обичаше да говори за преразглеждане и дори прекратяване на неизгодния за България строеж на новата ядрена централа в Белене, финансиран основно от Русия, аргументирайки се с избягването на енергийна зависимост и с несигурните печалби на фона на огромните начални разходи. След поемането на управлението позицията му спрямо строежа и енергийната (не)зависимост на страната се промени няколкократно, като понастоящем все още няма яснота дали и в какви параметри ще бъде осъществен този проект.

щинските пространства и в по-общ план - дезинтеграцията и общото влошаване на градската жизнена среда. Появяват се и проблеми, които бързо ще ескалират през следващото десетилетие, свързани с нарастването на консумацията (проблемът с третирането на отпадъците), организацията на транспорта, автомобилния трафик. Не на последно място, през този период възникват и инициативи, насочващи вниманието към рисковете на „конвенционалното“ интензивно земеделие и сигурността на храните (Сдружение *Агролинк*). Всички тези проблеми, съчетани с ниския административен и управленски капацитет на органите на властта, отварят нови ниши за дейност на зелените организации.

От друга страна, процесът на евроинтеграция отваря дейността на зелените организации към приобщаване с европейския екологичен дневен ред. Значителна част от експертната дейност по подготовката на страната в процеса на хармонизиране и интегрирането на европейските екологични политики се извършва от актьорите на зеления НПО сектор. Те участват в новосъздадените агенции и експертни съвети към министерствата и способстват за изграждането на екологична законодателна и съдебна практика. Всички тези процеси водят до реално включване на зеления сектор в правенето на публични политики. Добър пример в това отношение е, че цялостният процес по определянето, обособяването и картографирането на териториите с най-висока консервационна стойност за България от европейската мрежа от защитени територии НАТУРА 2000, е поверен от Министерството на околната среда и водите на няколко природозащитни неправителствени организации (СДП БАЛКАНИ, Българска фондация *Биоразнообразие*, Българското сдружение за защита на птиците). Въвеждането на прозрачност при

обществените обсъждания в рамките на процедурите за оценка на въздействието върху околната среда (ОВОС) и контролът върху решенията на отговорните органи, също до голяма степен е дело на зелените НПО. Те са и главните действащи лица в процеса на запознаване на гражданското общество с международни екологични стандарти и политики, които изискват все по-голямото включване на гражданите в процесите на вземане на решения. Практиката за искане на граждански достъп до информация по екологични проблеми, засягащи обществен интерес, се налага особено видимо през първото десетилетие на новото хилядолетие. Новите граждански кампании от следващия период на движението, при които се наблюдава същински бум на този тип активност, стъпват не само върху експертния опит, но и върху гражданската компетентност на неправителствения сектор²⁸.

Няколко са обобщаващите характеристики, които е необходимо да се изтъкнат на този етап. През разглеждания период движението се развива, като успява да усвои и да интегрира, посредством множеството конкретни казуси, значим капацитет в областта на публичните политики. Този капацитет се проявява не само на нивото на екологичната и юридическа експертиза - работата със законодателството, множеството заведени и голям брой спечелени съдебни дела, изработването на административни становища и актове, участието със съвещателен глас в рабо-

²⁸ Така например група граждани от гражданската коалиция за разрешаване на кризата с отпадъците на София, връчва през декември 2005 г. на новоизбрания кмет на града Бойко Борисов вместо поздравителна картичка копие от Орхуската конвенция за граждански достъп до информация, съд и участие в процесите на вземане на решения, касаещи екологични казуси. Конвенцията е ратифицирана от българската държава и през последните години природозащитниците все по-често се позовават на този факт, не само при искане на информация, но и при завеждане на съдебни дела.

тата на държавните служби и работата с граждани изграждат не само експертно-юридически, но политически и граждански умения. Контактите и съвместната работа с европейските институции допринасят, от една страна, за интегрирането на европейските екологични приоритети в българския дневен ред, от друга страна водят до европейска „легитимация“ на част от организациите. Отварянето към Европа и извън нея има още едно важно измерение - влизането в системата на международната неправителствена екологична общност и създаването на дъщерни организации на някои от най-големите международни природоопазващи организации - Световния фонд за дива природа (WWF International)²⁹, Дружеството за защита на птиците (BurdLife International)³⁰, Приятели на земята - България (Friends Of the Earth), доброволческата международна организация CVS³¹. Има и опити за работа с местната власт, като най-големите успехи на локално ниво се наблюдават в отношенията на доверие, изградени с местни общности³².

Изграденият капацитет в общуването на различно институционално ниво - международно, национално и локално, обаче, не може да компенсира отсъствието на споделена визия за общи действия. Взаимоотношенията между организациите са често конфликтни, което отчасти се дължи на самата логика на функцио-

ниране на НПО сектора - външни, често корпоративни донори, борба за финансиране и спечелване на проекти в атмосфера на жестока „пазарна“ вътрешна конкуренция, липса на юридическа рамка, която да регламентира отношенията на НПО с държавата, отсъствие на финансови стимули за проходащия среден и дребен бизнес с оглед поощряване на дарителството³³ в национален план, липса на граждански опит след дългите години отсъствие на действително гражданско общество и оттам – недостиг и на обществена, и на общностна солидарност, съчетан с характерните за културата на поколението на 90-те години свръхиндивидуализъм и егоцентризм. От друга страна, този проблем има и друго измерение, което засяга не само зелените неправителствени организации, а изобщо българския „НПО модел“³⁴. Начинът на работа на НПО като „привнесена“ организационна култура в българска среда често придобива корпоративен характер, което сближава профила им с този на бизнес организациите и затруднява гражданите да ги разпознават като организации в обществена полза. На трето място е необходимо да се отбележи, че професионалният профил, който зелените организации добиват през този период, ги отдалечава от широката публика. Той ги прави поносими партньори за властта, в случаите (многобройни), в които тя не може да се лиши от експертния им капацитет и меж-

²⁹ WWF работи в България от 1998г., от 2006 г. организацията се представява в България от WWF - Дунавско - карпатска програма, а през 2008 г. регистрира отделно седалище в София с наименование Световен фонд за дивата природа – България, <http://www.wwf.bg/>, 29.09.2011

³⁰ Българското дружество за защита на птиците (БДЗП) е най-голямата българска НПО за опазване на биоразнообразието, официален партньор в България на Бърдлайф Интернешънъл <http://bspb.org>

³¹ CVS- България, http://cvs-bg.org/bg_index.shtml, 29.09.2011

³² Такъв е случаят с местната общност в Кресна, след десетилетната кампания на СДП БАЛКАНИ срещу строежа на мини-вещове в Кресненското дефиле.

³³ Виж по тази тема изчерпателния и твърде показателен доклад на Българския център за нестопанско право от 2009 г. „Участие на НПО в процесите на вземане на решения“, Сайт на БЦНП <http://www.bcnl.org/bg/articles/883-участие-на-нпо-в-процесите-на-вземане-на-решения-софия-2009>, 29.09.2011

³⁴ В тази връзка виж изследването на неправителствения сектор в България на Вяра Ганчева в : Ганчева, В. (2007) „Възможности на НПО за местно и регионално устойчиво развитие“ В: *Евроинтеграция и устойчиво развитие*, ред. А. Мантарова, М. Захаријева, Фондация „Фридрих Еберт“, Институт по социология, София.

дународните им контакти, но също така ги капсулира в незавидната роля на защитници на „птичките и тревичките“, изопачавайки реалните им заслуги в очите на обществото. Тръгнаха като организации на гражданското общество, зелените НПО все по-често попадат в клопката на корпоративизма, експертното капсулиране и „аполитичната“ неолиберална безпринципност. Оттук и липсата на отвореност и към гражданското общество, и към „голямата“ политика. Впрочем, зелените формации в рамките на партийната система от този период също рядко работят „ръка за ръка“ със зелените НПО. Това се дължи както на различния „профил“ на двете страни, така и на взаимното недоверие и неразбиране, породени от различна „поколенческа“ култура - както гражданска и политическа, така и екологична. Това е всъщност и най-съществената черта на зелените организации от годините на прехода, която ги отличава от техните „дисидентски“ предходници - тръгнало от противопоставяне на държавата и воля за промяна на системата, която създава първите автономни граждански структури с екологични искания, зеленото движение със своята НПО форма попада, от една страна, в сянката на държавата, а от друга - на корпоративните донори и започва да губи своята гражданска легитимност. След близо две десетилетия кръгът се затваря. Разширяването на социалната база на организациите и отварянето им към гражданското общество през следващия период ще бъдат трамплина, който ще позволи не само вътрешната консолидация на зеленото движение, но и възможността за изграждане на „зелен“ политически проект.

ЗЕЛЕНОТО ДВИЖЕНИЕ КАТО ГРАЖДАНСКО ДВИЖЕНИЕ ОТ НОВ ТИП ИЛИ. „НОВАТА ЗЕЛЕНА ВЪЛНА“

Зеленото движение в контекста на „края на прехода“:

Нови предизвикателства, нови теми, нови актьори. Гражданска зелена политика. - От локални кампании към глобална промяна.

От гражданските групи до създаването на нова зелена партия.

Нестабилността на партийната система и управлението, водеща до бърза поява и бързо „амортизиране“ на нови партии, и в по-широк смисъл - кризата на идеологическите политически проекти, отваряща широко вратите за популистки и националистически формации, се превръща в характеристика на българския политически живот през първото десетилетие на 21 век. Тези явления, засилени с края на прехода, представляват симптом, но и фактор в по-широки процеси на обществена трансформация. Неолибералният модел се налага като доминираща структурна и ценностна парадигма и се отразява както в икономическите отношения, така и в политическия и обществен живот. Влизането на България в системата на световната глобализирана икономика предизвиква по-нататъшното сливане на икономически и политически субекти, започнало още с началото на прехода, които се възползват от отслабената регулация на национално и наднационално ниво, за да се „вляят“ в глобалния пазарен океан.

Направените по-горе констатации, разбира се, не се отнасят само до България. Политическата нестабилност, плод на растящо недоверие към традиционните политически партии, и налагането на популизма като политическото лице на неолиберал-

ната „свободна от ценности“ идеология, характеризират през последните години състоянието на западните демокрации както в Европа, така и извън нея. В България обаче новата рамка има специфични „източноевропейски“ измерения.

В социален план, налагането на неолибералната логика води до засилване на процеса на социално-икономическо разслояване, като задълбочава пропастта между обедняващите слоеве на населението и все по-маргинализиращата се средна класа (т.нар. „губещи“ от прехода), от една страна, и тънката прослойка свръх богати хора („печелившите“ от прехода - индустриални, строителни, медийни и енергийни предприемачи, често рекрутирани от средите на бивши служители на Държавна сигурност или свързани с организираната престъпност на национално, регионално и международно ниво³⁵, чиито икономически интереси са гарантирани на най-високо политическо ниво.)

В политически план, налагането на неолибералния модел засилва идеологическия вакуум, появил се след разочарованието от двете последователни вълни на масова политизация (1989-1990 г. и 1996-1997 г.) по време на десетилетието на прехода. Въздействието на ниво партийна система се проявява в картелизация на партиите и клиентелизъм в отношенията с властта. Размиването на леви и десни, либерални и консервативни практики в управлението дава израз на растящата идеологическата безпринципност на управляващите елити и укрепва у избирателите впечатлението, че „всички във властта са еднакви“. Доминанцията на икономическата логика, про-

карвана в продължение на повече от десетилетие като „цивилизационен“ избор и „модернизационен“ проект и навлизането в системата на глобализация поставя партиите в ролята на послушни проводници на интересите на икономически лобита с неясен произход на капитала, често свързани с бившата тоталитарна номенклатура и формирани още в началото на прехода в резултат на бързата „масова“ приватизация. Последното поражда срастване на икономически и политически структури, подчинени на една краткосрочна логика: първите - на бърза печалба с минимални разходи, вторите - на извличане на максимални политически и икономически ползи от мандата. Корпоративно-монополната логика на неолибералната идеология и практика фактически все по-често се превръща в антипод на идеите и практиките на либерализма, като в българските посттоталитарни условия обезсмисля самата идея за свободна пазарна инициатива. Липсата на „равен“ старт за икономическите актьори в условията на ширеца се икономическа и политическа корупция не може да гарантира равенство, въпреки декларираната от конституцията равнопоставеност пред закона³⁶. През първото десетилетие на 21 век, сред еманципиралите се основни икономически играчи, част от които са широко известни фигури сред организираната престъпност,

³⁵ В десетилетието на прехода авоарите на българската комунистическа държава биват „приватизирани“ в рамките на набързо създадени дружества от „вътрешни“ хора, направлявани от фигури на комунистическата Държавна сигурност и ръководени от криминализирани спортисти, бивши шампиони по борба, любимци на Живковия режим. Източването на предприятия и изнасянето на капитали зад граница е съпътствано от учредяването на „параванни“ дружества в офшорни зони, служещи за легитимиране на процеса на „пране“ на мръсни пари. Вж. в тази връзка книгата на германския разследващ журналист Юрген Рот (2009) *Новите български демони*, изд. Слънце, София. Тя представя гледната точка на един независим външен наблюдател за престъпността, корупцията, „обръчите от фирми“ и липсата на законност и ред, които олицетворяват българската политическа действителност през последните 18 години.

³⁶ Тези процеси, разбира се, са характерни за т. нар. посткомунистически преход във всички страни от бившата тоталитарна система. Виж в тази връзка напр. Holms, L. *Post-Communism - An Introduction* (1997), Cambridge University Press, Cambridge и Bafoil, F. (2006) *Europe Centrale et Orientale : Mondialisation, européanisation et changement social*, Presses Nationales de Sciences politiques, Paris.

се утвърждава практиката на „разширяване на влиянието“ чрез „купуване“ на политици и политики - поръчки и поправки на законодателни актове, покупка на съдебни и административни решения, завземане на позиции в местната власт и гарантиране на достъп до държавни поръчки. В последния етап от своето „развитие“, някои от големите икономически играчи вече не се задоволяват с политическите си паравани във властта и прибягват до директно включване в политическия живот, създавайки свои собствени политически формации³⁷.

Всички тези процеси рефлектират върху състоянието на природата с изключително бързи темпове. Според проучване, проведено през 2007 г. за периода 2002-2007 г. България е загубила повече биоразнообразие и природен ландшафт, отколкото през предходните 20 години³⁸. Бумът на строителния бизнес и на туризма, които характеризират българския икономически живот през първото десетилетие на века и особено периода след 2005 г., в контекста на направените по-горе констатации, отваря широко вратите пред бизнесмени със съмнителни инвестиционни достойнства и капитали. Под претекст за развитие на местен бизнес, фирми с офшорна регистрация и сив капитал „инвестират“ в строителство в защитени територии, в изсичане на гори

в природни паркове и резервати, в бетониране на уникални от природна и ландшафтна гледна точка местности. Тези практики, в редица случаи със съдействието на местната, законодателната и съдебната власт, водят до отмяна или промяна на обхвата на защитени територии. Най-фрапиращ е примерът с отмяната на статута на защитена територия на Природен парк Странджа през 2007 г., който довежда до масови граждански протести и в крайна сметка - до възстановяване на статута на парка. Друга тенденция е изкупуването на безценца или присвояването чрез неизгодна замяна на стратегически обекти или терени, държавна собственост. Сред примерите тук можем да открием закупуването на мина, изключителна държавна собственост според конституцията на България, от български „бизнесмен“, приближен на властта и широко разпространената по времето на управлението на „тройната коалиция“ между БСП, ДПС³⁹ и НДСВ⁴⁰ (2005-2009 г.) практика за неизгодна замяна на горски и морски терени - държавна собственост срещу частни терени, оцеляващи държавата и със силно негативни последици върху околната среда⁴¹. Въпреки че новото правителство на ГЕРБ⁴², дошло на власт през лятото на 2009 г., постави спирането на замените и наказването на виновниците като

³⁷ Последните парламентарни и местни избори през 2009 г. бяха особено показателни за този процес. Новосъздадената партия Лидер се яви на избори и едва не влезе в Парламента, въпреки че срещу председателя ѝ - бизнесмена Христо Ковачки, се водят дела за злоупотреби с държавни средства в особено големи размери. Същият бизнесмен, собственик на ТЕЦ Бобовдол, си позволява да поиска от държавата, в лицето на Министерството на околната среда и водите, да заплати глобата към ЕС, която дължи фирмата му, тъй като не е спазил европейските екологични стандарти за въвеждане на сероочистващи инсталации.

³⁸ Вж. „Обществените нагласи по темите за опазване на природата в България и за степента на възприемане на зеления начин на живот – 2007“, проучване на Българска фондация „Биоразнообразие“ и Института по социология на БАН, в сайт на Коалиция *За да остане природата в България*, <http://forthenature.org/documents/category/54>, 11.11.2011г.

³⁹ Акроним на Движението за права и свободи, по-известно както сред западните анализатори и медии, така и сред българските граждани като „партия на турското малцинство“ в България.

⁴⁰ Национално движение за свобода и възход, преди това - Национално движение Симеон Втори, центристка партия, управлявала страната от 2001 до 2005 начело с бившия български монарх Симеон Сакс-Кобургготски, син на последния български цар Борис III.

⁴¹ Виж Стоилова, Р. и Ф. Биери (2010) „Опазване на природата: Стратифицираното обществено мнение“, сп. Социологически проблеми 3-4. 2010, стр. 227

⁴² Граждани за европейско развитие на България, центристски политически проект от нов популистски тип, с лидер Бойко Борисов, бивш главен секретар на Министерството на вътрешните работи по време на управлението на „царската“ партия НДСВ (2001-2005), а преди това - личен телохранител на последния партиен и държавен ръководител на Народна република България по време на тоталитарния режим Тодор Живков.

един от своите управленски приоритети, тези практики не само не са приключили, но продължават да се развиват⁴³.

Новата ситуация има и още един аспект, който касае гражданското и политическото участие. Разминаването между програмно-идеологическите етикети на партиите и реалните им действия на политическата сцена, непрозрачността на политическите елити във взаимоотношенията с гражданите и корпоративизацията на политическия живот създават усещане за липса на демокрация. В още по-голяма степен, тя се подхранва от сцеплението между политическите среди и криминализираната икономическа среда. Тези факти водят до задълбочаване на недоверието към държавните институции и отдръпване от конвенционално участие в политическия живот. Недоверието към партийната система, и в по-широк план - в ефективността и дори в смисъла на политическото представителство, разпространено главно сред представителите на т.нар. средна класа (все по-фрустрирана в българските условия на преход и „след-преход“, засегната от масова емиграция и все по-видима икономическа и социална маргинализация), отблъсква от политическо участие значителна част от активните граждани. Те предпочитат да се изявяват в сферата на гражданското участие - гарант за автономност, по-склонни са да се

включат в или да подкрепят неформални и неинституционализирани инициативи, възприемани като гаранция за автентичност⁴⁴ и трудно възприемат ползата от партийно участие, а оттук - и необходимостта от създаване на или подкрепа на партия във властта⁴⁵. В същото време, реалната демократизация на публичното пространство и почти безалтернативното приемане на демократичния ред като обществен проект⁴⁶ от мнозинството български граждани, също е причина за канализирането на гражданска енергията в действия извън „традиционната“ политика.

Новият етап от развитието на зеленото движение се оглежда в целия този контекст. От 2005 г. насам се наблюдава бум на природозащитни инициативи под формата на локални кампании, инициативни комитети и граждански групи, част от които постепенно, а в някои случаи - изключително бързо - прерастват в коалиции, обединяващи различни актьори на гражданското

⁴⁴ Виж в тази връзка резултатите от дълбинно проучване на мотивацията на гражданското участие в зеленото движение в периода 2005 - 2009 г. на Радосвета Кръстанова, в Кръстанова, Р. (2010) „От демокрация на елитите към демокрация на участието? Анализ на мотивацията на участници в природозащитното движение в България“ (2005-2009), В: *Демокрацията в България през 21 век*, В.Търново, стр. 82-91.

⁴⁵ Последната констатация се подкрепя от скорошно дълбинно изследване на поколението на възраст между 18 и 30 г. в България. Авторите виждат в аполитичността на „новите млади“ израз на „борба между поколенията“. Според Ивайло Дичев „Налице е тежка криза на репрезентацията: младите хора не са склонни да делегират своите граждански действия на партии или формални медиатори и предпочитат да действат индивидуално, непосредствено.“ (Дичев, Й, Спасов, О. (2009) *Новите млади и новите медии*, Институт „Отворено общество“ - София, София стр. 235)

⁴⁶ Според сравнително изследване в страните от Централна и Източна Европа, INETR NATIONAL IDEA (Institute for Democracy and Electoral Assistance), в българското посткомунистическо общество, десет години след началото на прехода, преобладават гражданите с демократични ценности и очаквания, докато онези, които имат очаквания за силна власт, независима от демократични ограничения, са относително по-малко. Вж. <http://www.idea.int/>. По този повод френската изследователка Диан Етиер говори за „източно-европейски парадокс“, който се изразява едновременно в силна привързаност и силно неудовлетворение спрямо демокрацията. Вж. Éthier, D. "Le paradoxe est-européen : attachement et insatisfaction envers la démocratie", *Transition*, n° 39 (4), nov. 1998.

⁴³ Парламентарната група на ГЕРБ се опитва да прокара още в началото на мандата на новото правителство поправка в Закона за лова и опазване на дивеча, който позволява удължаване на ловния сезон. Природозащитната коалиция организира петиция срещу промените в закона, който облагодетелства ловния бизнес на един от депутатите. <http://forthenature.org/petitions/11>, 10.10.2011. За законодателните инициативи на новото парламентарно мнозинство, виж публикацията на Института за модерна политика „Две години от мандата на ГЕРБ - клиентелизъм и ерозия на държавността и гражданските права“, в която детайлно са описани всички случаи на лобистки промени в законодателството от началото на управлението на ГЕРБ, ощетеняващи обществения интерес. <http://www.glasove.com/dve-godini-ot-mandata-na-gerb-klientelizum-i-eroziya-na-durzhavnostta-i-grazhdanskite-prava-14808>, 10.10.2010

общество. Този нов период откроява на преден план нови теми за мобилизация, които се проявяват под нови форми и чрез нови лица и публични актьори.

Първата значима гражданска кампания е свързана с кризата с отпадъците на София (2005) и решението на Общината да въведе „временна“ силно замърсяваща технология (балиране без предварително разделяне на опасния отпадък) за период от три години, без предварително допитване до населението и в нарушение на редица закони, административни наредби и санитарни норми. Кампанията мобилизира в продължение на година най-засегнатите от „решението“ на проблема населени места, които в опитите си да придадат публичност и да намерят решение не се колебаят да надскочат локалното и националното ниво, като общуват с компетентните европейски институции - Европейска комисия, Европейски парламент, Европейски съд. Гражданите апелират европейските институции да принудят столична община да прекрати балирането, което в български условия се осъществява по абсурден и опасен за здравето на жителите на града начин⁴⁷.

В хода на кампанията се установява, че решението за балиране на отпадъка има сложна предистория. Фирмата, спечелила обществената поръчка, е собственост на общински съветник, приближен на бившия кмет на града. София не разполага със стратегия, нито с организирана система за третиране на отпадъците. Единственото легално депо на града в кв. Суходол датира от времето на социализма и е почти изчерпано. През лятото на 2005 г. депото е затворено, а след това - отворено отново, тъй като поради липса на завод и

отсъствие на проект за такъв, Общината решава, че това е единственият изход от ситуацията. Решението предизвиква протести сред местните жители, което води до повторно затваряне на депото, обявяване на „кризисна ситуация“ и избор на „нова“ технология - балиране, която се прилага рядко и то само за опаковане на неопасен разделен отпадък. Тъй като градът няма система на разделно събиране, нито депо за опасни отпадъци, боклукът се балира „заедно“. Изборът на „новата“ технология налага бърза промяна в законодателството, тъй като решението противоречи на няколко закона и подзаконови актове. Променени са Законът за околната среда, Законът за устройство на територията, Законът за управление на отпадъците. Същевременно, балирането на отпадъка се осъществява на открити площадки в три квартала на столицата, без разрешения за строителство, без задължителните санитарни отстояния и контрол и без задължителната оценка за въздействие върху околната среда.

Въпреки тактиката на Общината да противопостави гражданските групи помежду им (на принципа „всеки да си държи боклука в своя двор“) и опитите на медиите да настроят „софиянци“ срещу „местните“ (отпадъкът „все някъде“ трябва да бъде депониран), се обособява сериозна и сплотена гражданска коалиция, която в продължение на година не престава да поставя проблема както пред компетентните органи в страната и в ЕС, така и на публични събития пред гражданите на София. Един от трайните резултати на кампанията е „влизането“ на гражданските групи, занимаващи се с проблема, в работата на Общинския съвет на София. През февруари 2006 г., след няколко месечен граждански натиск, общинската Комисия по околна среда и води взема официално

⁴⁷ Вж. например „Екоорганизации: Кметът да поеме отговорност за отпадъците“, http://old.bluelink.net/zero-waste/camp_opinions.shtml?x=8531, 08.10.2011

решение да включи гражданските групи в процеса на вземане на решения по проблема с отпадъците. Кампанията служи не само като изразител на обществено недоволство срещу потъпкването на законността, тя успява да привлече общественото внимание в цялата страна върху все по-сериозния проблем със съхраняването и управлението на отпадъците в големите градове. Тя поставя щекотливия въпрос за взаимоотношенията между „боклучената мафия“ (широко разпространен феномен, особено в страните от Южна Европа) и столичната администрация⁴⁸. Също така, кампанията вкарва в дневния ред на медиите и общината дебата за избор на технология за третиране на отпадъка и играе ролята на „просветител“ на обществеността по въпроса за екологичните стандарти на ЕС в тази сфера. Гражданската кампания поставя началото и на публичен дебат в Общината във връзка с необходимостта от стратегическо планиране на управлението на отпадъците. В края на 2005 г. и началото на 2006 г. в рамките на кампанията е създадена коалиция *Нулеви отпадъци (Zero Waste)*. Тя включва екологични „ветерани“ като Национално движение *Екогласност*, експерти по отпадъците от неправителствения сектор (екологично сдружение *За земята*), граждански сдружения и инициативни комитети на засегнатите квартали - Сдружение за опазване живота и здравето на жителите на кв. Суходол, екологично сдружение Кремиковци, комитетите на засегнатите от балирането населени места Еко Требич и Еко Мрамор, инициативен комитет *За чистота и законност* от столичния квартал Стрелбище и други неформални

граждански групи в рамките на града и региона като сдружение *Нови Хан - европейско селище*. Коалицията предлага на Общината да приеме стратегия за интегрирано управление на отпадъците, която да сведе до минимум необходимостта от депониране на открито. Стратегията предвижда намаляване на отпадъка още при „източника“ чрез разделно събиране, рециклиране и повторно оползотворяване и стратегическа екологична оценка с обществено обсъждане, в съответствие с националното и европейското законодателство⁴⁹. В крайна сметка, след няколкократно предупреждения от страна на Европейската комисия и гражданския натиск, и при липсата на съоръжения за преработка и обезвреждане, балираният отпадък „напуска“ пределите на София и се транспортира в провинцията, което допринася за генерализирането на проблема на национално ниво⁵⁰. Опасността от наказателни санкции срещу България от страна на ЕС поради липса на изградена система за третирането на отпадъците в София продължава и до днес да стои пред българската държава⁵¹.

Засиленият „инвестиционен“ натиск върху Черноморието и бързата бетонизация на голяма част от черноморски-

⁴⁹ Вж. журналистическата информация „Граждански организации настояват за прекратяване на балирането и въвеждане на стратегията за „Нулеви отпадъци“ в столицата“ [13.06.2006].

<http://old.bluelink.net/zero-waste/barometer.shtml>, 29.09.2011.

⁵⁰ Все пак, балирането не е прекратено, а само съхраняването на балите, и то само на една от площадките, разположена между кв. Требич и с. Мрамор.

⁵¹ И до ден днешен София не разполага със завод за третиране на отпадъците, нито със съвременно депо за съхраняването им. Предложението на гражданската коалиция *Нулеви отпадъци* за създаване на интегрирана стратегия за управление на отпадъците не се възприе от Общинския съвет и общинската администрация. Високите екологични стандарти на ЕС, търканията между местна и централна власт за това „кой носи вина за кризата“ и „вътрешните“ борби в Общината за налагане на определена технология, отдалечават разрешаването на проблема за едно твърде неясно засега бъдеще. Все пак, до голяма степен и в резултат от гражданската активност, Столична община въведе разделното събиране през 2005 г.

⁴⁸ Събирането и извозването на отпадъците в София дълги години е узурпирано от фирмата - концесионер „Волф“, собственост на небезизвестния „сенчест“ бизнесмен Румен Гайтански, с прякор „Вълка“.

те курорти - по примера на Испанското крайбрежие - предизвикват зараждането на първата значима обществена кампания за защита на Черноморското крайбрежие. Кампанията *Да спасим Иракли* започва като гражданска инициатива на група граждани за опазване на едно от малкото останали „неурбанизирани“ плажове - плажната ивица в местността Иракли-Емине, част от зона от европейската мрежа НАТУРА 2000. Само за два месеца инициативата се превръща в мащабна национална кампания⁵² не само в страната⁵³. Кампанията се разгръща основно в София и няколко големи града с екологични традиции - Русе, Стара Загора, Варна, Благоевград, Пловдив но и в чужбина - подкрепата за кампанията в Амстердам до голяма степен е свързана с голямото българско емигрантско лоби там. Гражданската група *Да спасим Иракли* успява не само да привлече на своя страна подкрепата на общественото мнение, но и да упражни натиск над компетентния орган в лицето на Министерството на околната среда и водите, който издава двугодишен мораториум върху строителството в местността⁵⁴. Кампанията обаче бързо надхвърля локалното си измерение на защита на една плажна ивица и задвижва вълна на гражданска активност, в резултат от която в началото на 2007 г. представители на новите граждански групи и на зеления НПО сектор връчват петиция в българския и в европейския парламент, подписана от 50 000

български граждани, с искане българската държава да поеме ангажимент за опазване на черноморското си природното богатство и да разработи държавна стратегия в тази посока. В петицията се изразява волята на гражданите опазването на Черноморието да стане част от ясно дефинирани национални приоритети⁵⁵.

През следващите две години интензитета на кампаниите нараства, разширяват се и случаите. Гражданска група *Граждани за Рила* възниква като кампания срещу разширяването на ски-писти в защитената територия на националния парк и срещу проекта за изграждане на осмо изкуствено езеро⁵⁶ до емблематичните Седем рилски езера. В последствие, кампанията се разраства извън България под формата на международна гражданска мрежа *Франция-Рила*, координирана от френски гражданин. Инициатива *Граждани за Зелена София*, преди да прерасне в гражданско обединение за защита на зелените площи и целостта на градското пространство, започва като реакция срещу незаконно строителство на бензиностанция и изсичане на вековни дървета в квартали на столицата. Коалиция *Нулеви отпадъци* стартира като реакция на кризата с отпадъците в София. Кампаниите прокарват нови теми (устойчиво развитие на градовете, градоустройствени и инфраструктурни проблеми, консервация на изчезващи природни богатства и ландшафт като „земи за бъдещите поколения“, биоземеделие и ГМО, сигурност на храните).

Конкретните казуси проявяват тенденция към окрупняване и генерализиране и създават условия за публичен дебат върху редица големи теми, останали в сянка или игнорирани от представителите на власт-

⁵² 6000 подписа за 24 часа в защита на Иракли и последните диви плажове, информация от сайта на Да спасим Иракли, http://daspasimirakli.org/index.php?option=com_content&task=view&id=74&Itemid=18, видян на 28.09.2011

⁵³ Вж. „България за многократна употреба -14 октомври. Хиляди срещу строежите, които убиват природата, пресъобщение на гражданска група *Да спасим Иракли* http://daspasimirakli.org/index.php?option=com_content&task=view&id=80&Itemid=18, посетен на 28.09.2011

⁵⁴ Вж. „Удължиха с 1 г. забраната за строителство в Иракли“, Written by news.bg http://daspasimirakli.org/index.php?option=com_content&task=view&id=125&Itemid=17, посетен на 28.09.2011

⁵⁵ <http://www.forthenature.org>

⁵⁶ По-скоро токсичен басейн за изкуствен сняг (бел.авт.).

та - за взаимоотношенията между публичен и частен интерес при управлението на природните богатства, за широко разпространените корупционни практики при вземане на политически решения, за необходимостта от стратегически подход и планиране в управлението на градовете, за нуждата от преодоляване на противопоставянето между икономическо развитие и опазване на околната среда. Увеличават се и взаимодействията с властта, които също придобиват нови форми. За първи път след началото на промените и политическата криза от зимата на 1996 - 1997 г., българското обществено пространство отново става свидетел на масови граждански протести, които често надхвърлят легалните и конвенционални форми на изява. Редом с митингите и шествията, зачестяват блокажите на движението на пътни артерии чрез т.нар. флаш-мобове⁵⁷, тематичните демонстрации и други нетрадиционни прояви⁵⁸ пред публични институции - Парламент, Министерски съвет, министерства, Общински съвет и пр. Протестната политика често води до по-бързи и ефективни политически резултати, отколкото множеството завадени дела в съда и частичните успехи в някои знакови случаи⁵⁹, хилядите заявля-

ния за достъп до информация, лобирането на ниво политически елит и натискът в общинските и парламентарни комисии. Масовите протести срещу решението на Висшия административен съд за отмяна на статута на защитена територия на Природен парк Странджа през лятото на 2007 г. принуждават съдебната власт да преразгледа решението си, което води до нова промяна в законодателството, гарантираща необжалваемост на статута на защитените територии в България; осеммесечните протестни действия на гражданската кампания НАТУРА 2000 пред сградата на Министерски съвет за приемане на мрежата от защитени територии в пълния ѝ 34 процентова обхват, принуждава изпълнителната власт да се откаже от намерението си за „изключване“ на голяма част от териториите, целящо облагодетелстване на частни инвеститорски интереси. Тази природозащитна кампания и до днес се радва на най-голяма разпознаваемост сред публиката, за което говори и факта, че българските граждани се оказват най-запознати с европейската мрежа НАТУРА 2000 на ниво Европейски съюз⁶⁰. Протестните действия се радват и на широка публична подкрепа, за което свидетелстват представителни проучвания на общественото мнение⁶¹. Природозащит-

⁵⁷ От англ. flash mob, или светкавична мобилизация. Нова форма на гражданско неподчинение, повлияна от навлизането на мобилните телефони и Интернет. Представлява масово събиране на големи групи хора на ключови публични места с цел протест или защита на дадена кауза, в резултат на масирано разпращане на информация чрез СМС, блогове и социалните мрежи в Интернет. Именно по този начин на 29 юни 2007 г. граждани на София блокират едно от най-оживените места в София - булевард Цариградско шосе при Орлов мост, за да изразят своя протест срещу решението на Висшия административен съд да „свали“ статута на защитена територия на природен парк Странджа, и то само час след получаването на новината.

⁵⁸ Една най-успешните кампании на гражданската група за Иракли е събитието „Целувка за Иракли“ (14 февруари 2008), преминало под надслов „Най-дългата целувка в цялата история на Свети Валентин“.

⁵⁹ В случая с Иракли, съдът излезе през 2011г., след 6 годишен непрекъснат процес, с решение за спиране на строителната дейност на офшорната фирма-инвеститор Swiss Properties. Вж. сайт на Гражданска група *Да спасим Иракли* http://daspasimirakli.org/index.php?option=com_content&task=view&id=366&Itemid=1

⁶⁰ Проучване на отношението на европейците към биоразнообразието, проведено от Галъп Интернешънъл през ноември 2007 г. в рамките на Eurobarometer, показва че България е на първо място по запознатост с мрежата - 80% са чували, а цели 45% знаят какво означава екологичната европейска мрежа от защитени територии НАТУРА 2000. http://forthenature.org/upload/documents/no-date/Eurobarometer_Biodiversity.pdf, 29.09.2011

⁶¹ Така например, според представително проучване на общественото мнение, проведено от Института по социология при БАН, 87% от интервюираните подкрепят протестите за преустановяване на строителството на Иракли, 86.7% - в природен парк Странджа, 75.1% са против изграждането на лифтове в зоната на Седемте рилски езера, и съответно 73.1% и 72.1% се против строителството на нови ски-зони в Родопите и Пирин. „Като цяло, тези високи равнища доказват ефективността на дейностите, насочени към повишаване информираността на обществеността“. Вж. Стоилова, Р. и Ф. Биери (2010) „Опазване на природата: Стратифицираното обществено мнение“, сп. Социологически проблеми, XLII, 3-4. 2010, стр. 246

ниците не само усещат и оказват влияние върху общественото мнение в подкрепа на дейностите по опазване на природата, както констатира анализите. Проучванията свидетелстват за масово одобрение на природозащитните кампании от страна на мнозинството от българските граждани, които разпознават в протестите защита на обществения интерес. Това кара някои анализатори да говорят за „надигане на зелена вълна в България“⁶², която дава израз на широки обществени настроения в подкрепа на природозащитната активност.

Успехите на протестните действия обаче, твърде често изтъквани на преден план, често омаловажават политическите резултати, постигнати с „конвенционални“ действия. Всъщност, движението постига публичен успех и политически резултати като съчетава протестни действия, приковаващи общественото мнение върху проблемите, с експертни становища и законодателни искания, осигурени от зелените НПО и с граждански натиск „отвътре“ под формата на съдебни дела, участие в общински и парламентарни обсъждания и законодателни инициативи. В този период се проявява една нова характеристика на движението - все по-честото практикуване на пряко действие, както в сферата на неконвенционалното - протести, хепънинги, блокади, така и чрез утвърдени преки демократични форми като петиции⁶³, ма-

сово подаване на заявления за достъп до информация⁶⁴, свикване на локални референдуми и засилен стремеж към пряко вземане на решения чрез гражданско участие в работата на местната власт. Така например, през 2007 г. община Нови хан решава да отхвърли съхраняването на радиоактивни отпадъци на територията на общината с референдум, иницииран от гражданско сдружение *Нови хан - европейско селище*⁶⁵. През 2010 г. граждански инициативни комитети и сдружения, обединени под формулата „Обединение на софийските граждански сдружения и Граждани за зелена София“ участват в разработването на Новия градоустройствен план на София, в частта отнасяща се до зелените площи.

В края на 2006 и началото на 2007 г. вълната от граждански кампании и навлизането на нови граждански актьори води до сближаване на зеления НПО сектор и гражданските инициативи. Разширяването на социалната база на движението се увенчава в създаването на коалиция *За да остане природа в България*. Коалицията обединява най-изявените неправителствени организации от годините на прехода (*Зелени Балкани*, Сдружение за дива природа БАЛКАНИ, Българска фондация *Биоразнообразие*, Екологично сдружение *За земята*, Сдружение *Природен фонд*, Асоциация на парковете в България), клонове на световни екологични организации

(WWF - Дунавско-карпатска програма, Българско дружество за защита на птиците), неформални граждански групи и нови граждански сдружения от „втората зелена вълна“ (гражданските групи *Да спасим Иракли*, *Да спасим Странджа*, *Граждани*

⁶² Вж. например изводите от социологическото изследване „Обществени нагласи по темите за опазване на природата в България“, съвместно проучване на Българска фондация Биоразнообразие и Института по социология на БАН, за периода 15.10.-26.10.2007 г. и „Проучване на обществените нагласи за опазване на природата в България“, проведено от Алфа Рисърч, по поръчка на природозащитната организация WWF, в сайт на Коалиция *За да остане природа в България*, <http://forthenature.org/documents/category/54>, 11.11.2011 г.

⁶³ Сред най-успешните са петициите с подписки за защита на българското Черноморие (50 000 подписа), за защита на Рила (170 000 подписа, от които над 70 000 на хартия и над 95 000 он-лайн), внесени в Българския и Европейския парламент. Вж. Сайт на коалиция *За да остане природа в България*, <http://forthenature.org/petitions>, 11.11.2011 г.

⁶⁴ С навлизането на Интернет тези форми на събиране на обществена подкрепа бележат подъем.

⁶⁵ Вж. <http://ggeo-events.blogspot.com/2008/02/blog-post.html>, 09.10.2011, http://www.bgpetition.com/phrao-novi_han/index.html, 09.10.2011

за Рила, сдружение Еко Рила - Самоков, сдружение Белият бряг - Балчик, студентски клуб за екология и устойчиво развитие UNESCO към Софийския университет „Св. Климент Охридски“), както и образователни и културни инициативи (Народно читалище *Бъдеще сега*, Информационен и учебен център по екология), научни и академични звена (Българско дружество по фитоценология 2001, Българско дружество за защита на птиците, институти на БАН) и туристически организации като Българската асоциация за алтернативен туризъм (БААТ)⁶⁶. Разширяването на движението по посока на гражданското участие е съпътствана от демократизиране на процедурите на организацията - отвореност към неформални граждански актьори (самата коалиция не е юридическо лице) и вземане на решения на принципа на консенсуса. От 2006 до 2009 г. коалицията представлява най-значимият актьор за прокарване на зелената тематика в политическия дневен ред на страната. Това се дължи до голяма степен на разнообразието от инструменти за политическо въздействие, с които си служи. Не по малка роля за успеха ѝ има гъвкавата демократична формула на вземане на вътрешни решения, а не на последно място - и социалната подкрепа, с която се ползва поради широкия тематичен обхват на кампаниите и различния профил и насоченост на организациите. Успехите на коалицията се дължат до голяма степен и на факта, че новите граждански групи съумяват да сближават трите зелени поколения в България, като ги карат да преодолеят дългогодишните си разделения и противоречия. Съвместната работа между еколози-експерти и граждани-природозащитници води до повиша-

ване на качеството на взаимодействието както с органите на властта, така и с широката публика. Логиката на приемственост, която се установява като водеща в работата на коалицията, допринася за възприемането на посланията от по-широки обществени кръгове и води до по-голяма трайност на постигнатите резултати. Коалицията успява да спечели доверието на гражданството, за което свидетелстват подписките за защита на българската природа, подкрепени от десетки и дори стотици хиляди граждани и високата степен на обществена разпознаваемост и одобрение⁶⁷ на дейността на няколко ключови кампании, провеждани от коалицията⁶⁸. От друга страна, *За да остане природата в България* успява да вкара в политическия дневен ред законодателни предложения и промени (Законът за околната среда, Законът за горите, Законът за лова, Законът за защитените територии, Законът за ГМО и др.⁶⁹), да повлияе на управленски решения на национално, регионално и локално ниво и да създаде прецеденти в практиката на съдебната власт (случаят с природен парк Странджа⁷⁰).

⁶⁷ Според представително проучване на общественото мнение, осъществено през 2009г. от Института по социология при Българска академия на науките по поръчка на Българска фондация Биоразнообразие, цели 83.1% от анкетираните изразяват съгласие, че природозащитните организации гарантират опазването на природата, и едва 16.9% застъпват становището, че те пречат за икономическото развитие. Този резултат се интерпретира от социолозите като белег на съществено доверие на обществеността към тези организации. Вж. Стоилова, Р. и Ф. Биери (2010), *op.cit*, стр. 242

⁶⁸ За повече информация за тази значима фаза от развитието на зеленото движение, виж Петър Канев, в Канев, П. (2009) „В търсене на място за бъдеще“, В: Канев, П. и Р. Кръстанова (съст.), *Място за бъдеще. Година първа*, СГС-Щастливеца, София, стр. 16-58 и Кръстанова, Р. (2008) „Гражданското общество и природозащитата в България в контекста на европейските ценности“, в: *Гражданско общество и европейски ценности*, сборник с актове от едноименната конференция, фондация „Солидарно общество“ и фондация „Жан Жорес“, София, 179-194

⁶⁹ <http://forthenature.org/documents/category/34>, 11.11.2011

⁷⁰ „Българският съд окончателно обяви за незаконен комплекс „Златна перла“ в Природен парк Странджа“, <http://forthenature.org/news/669> и „Странджа остава природен парк“, сайт на коалиция За да остане природата в България, <http://forthenature.org/news/74>, 10.11.1011

⁶⁶ Виж сайт на коалиция За да остане природата в България, <http://forthenature.org/members>, 11.11.2011

Вълната от зелена гражданска активност увеличава интензивността и качеството на взаимодействие с европейските институции. В резултат от многобройните сигнали за нарушения на екологичното законодателство, подадени до Европейската комисия, петициите с подписи на стотици хиляди български граждани (само подписката за защита на Рила, например, събира 170 000 подписа), внесени в националния и Европейския парламент и изградените наднационални граждански мрежи за натиск, българското зелено движение се радва на все по-голяма видимост на европейско ниво. През 2006 г., в резултат от гражданските кампании, свързани с кризата с управлението на отпадъците и проблемите с презастрояването, европейският комисар по околна среда Ставрос Димас прави официално посещение в България, като една от главните му цели е да се срещне с представителите на гражданския сектор⁷¹. Официалното посещение на Комисията по петициите към ЕК през октомври 2008 г. е предизвикана от множеството сигнали за нарушаване на природозащитно законодателство в страната, но преди всичко с успеха на гражданската кампания в защита на мрежата НАТУРА 2000 в България, която приключва с победа на природозащитниците - Министерски съвет взема решение да „върне“ изключените от мрежата територии (разположени главно в планинските и черноморски курорти), като по този се

⁷¹ Ставрос Димас заявява: „Въпреки че заема само 2.5 % от общата площ на ЕС, в България се срещат близо 70 % от защитените видове птици в Европа, и около 40 % от европейските защитени местообитания. Това изключително природно разнообразие трябва да бъде защитено, тъй като законодателната защита е единственият сигурен начин да се запази бъдещото икономическо и социално благоденствие. Очаквам от България да съгласува своето законодателство с европейските изисквания, и преди всичко да осигури нейното правилно прилагане на практика, в реалните случаи.“ http://daspasimirakli.org/index.php?option=com_content&task=view&id=338&Itemid=1, 29.09.2011

възстановява първоначалното покритие от 34% защитени територии, обосновано от учените и експертите⁷².

От 2009 г. насам движението навлиза в нова фаза на развитие и разширяване на социалната си база, която довежда до най-успешната засега зелена гражданска кампания „България-Зона, свободна от ГМО“, насочена срещу либерализирането на режима спрямо генно-модифицираните организми (ГМО) в България. Кампанията, стартира в края на 2009 г. по повод поправките в Закона за ГМО и принуждава правителството и парламента да приемат силно рестриктивен закон, който, базирайки се на широкия обхват на териториите от мрежата НАТУРА 2000 в България, прави практически невъзможно отглеждането на ГМО култури на територията на страната и регламентира строги правила по отношение на комерсиализацията им⁷³. Това законодателно решение е още по-значимо в контекста на либерализирането на политиката спрямо ГМО, която през последните години се налага чрез Европейската комисия на ниво Европейски съюз. Най-забележителната характеристика на този процес обаче представлява широката коалиционна формула на кампанията, която стартира като инициатива на електронния форум на българските майки *BG Mama*, но по-

⁷² „Министерски съвет разшири НАТУРА 2000“, в сайт на коалиция За да остане природа в България, <http://forthenature.org/news/1969>, 11.11.2011

⁷³ Промените в най-оспорвания член 80 от Закона за ГМО гласят, че се „забранява отглеждането и освобождаването на ГМО в защитените територии и защитените зони от Натура 2000, както и на отстояния по-малки от 30 км от техните граници, на разстояния по-малки от 10 км от стационарни пчелини, на разстояния по-малки от 7 км от площи с биологичен начин на производство, както и на отстояния по-малки от посочените в приложение 2 за площи с традиционен начин на производство“. 144 депутати в залата гласуват за това предложение, само 1 против и 3 въздържали се. Виж „Граждани извоюват победа в битката над ГМО“, сайт на коалиция За да остане природа в България, <http://forthenature.org/news/1413>, 10.11.2011

степенно въвлича широк кръг от граждански и политически актьори - браншови организации (Българска асоциация *Биопродукти*, Национална асоциация по пчеларство, Областен съвет на земеделските кооперации - Велико Търново, Асоциацията на главните готвачи в България), политическа партия *Зелените*, коалиция *За да остане природата в България*, Фондация *Биоселена*, Фондация за околна среда и биоземеделие, Инициативен комитет на родители и граждани, студентски и професионални клубове, учени, експерти и неформални граждански групи. Важно е също така да се отбележи, че в рамките на тази широка гражданска коалиция, представителите на Политическа партия *Зелените* предпочитат да се явяват публично като представители на гражданството (на зелените организации, от които произлизат) или като експерти, а не като представители на политическа партия. Това поведение несъмнено се диктува от желание за максимално привличане на обществена подкрепа, и определя над-партийното, универсално послание на коалицията - конкурентно-способността на българското земеделие в рамките на Европейския съюз трябва да налага чрез развитие на биологично чисти култури и тази задача трябва да влезе в управленските приоритети на всички политически сили. Общественият отзвук, който принуждава новоизбрания американски посланик Джеймс Уорлик да признае, че прокарването на нови генетични технологии в България очевидно не може да се случва без широк обществен дебат, говори красноречиво за нарастващия потенциал за обществено въздействие на зеленото движение в България. Гражданската реакция към случая ГМО съчетава няколко нови аспекта, с които политическите и икономическите актьори

оттук нататък би трябвало все повече да се съобразяват. На първо място, тя свидетелства за повишената чувствителност на потребителите и говори за наличие на екологична култура сред определени слоеве от населението⁷⁴. На второ място, тя отразява интегрирането в общественото пространство на най-новите екологични теми - от проблема за сигурността на храните до етическите измерения на генното инженерство, които поставят под въпрос посоката на развитие на технологичния прогрес. На трето място, публичната реакция изразява воля за налагане на по-строги норми и правила по отношение на пазара в посока на засилена регулация на национално и наднационално ниво. Не на последно място, обществената подкрепа за кампанията представлява израз на национални културни предразположения и на една дълбоко вкоренена земеделска традиция⁷⁵. Безпрецедентно високото обществено одобрение за коалицията „България - зона свободна от ГМО“, показва, че това е една от сферите, в които, в случай, че трайно се ангажират с нея, зеленото движение и зелените

⁷⁴ В едно от малкото системни представителни проучвания на общественото мнение по отношение на връзката между опазването на околната среда и екологичните ценности нагласи в България, Румяна Стоилова и Франциска Биери констатира, че „случаят ГМО“ в България „със сигурност бележи нов етап в развитието на екологичната култура“, Стоилова, Р. и Ф. Биери (2010) „Опазване на природата: Стратифицираното обществено мнение“, сп. Социологически проблеми ХЛШ, 3-4. 2010, стр. 228. Виж в тази връзка и изводите на Анна Мантарова, в: Мантарова, А.(2010) „Измерения на екологичната култура“, Мантарова, А. (съст.), Екологичната култура в модернизирещото се общество, София, стр.81-121.

⁷⁵ Тук е уместно да се припомним, че в социален план до 1944 г. българското общество е земеделско общество с традиционна земеделска култура, което дава съществено отражение върху спецификата на политическия живот в страната след извоюването на национална независимост през 1878 г. Земеделските партии се ползват с изключително широка подкрепа сред населението, за което свидетелства управлението на Българския земеделски народен съюз (БЗНС) на Александър Стамболийски през 20-те години на миналия век. По време на тоталитарния режим, въпреки национализацията на земята, БЗНС продължава да съществува (макар и в доста казионен вид) и да се ползва с известна автономия по отношение на управляващата БКП.

партии имат възможност да разширяват социалната си подкрепа.

В този най-нов засега етап от своето развитие, зеленото движение проявява някои нови характеристики. На първо място, то вкарва в обществения дневен ред, а след поредица успешни кампании - и в политическия дневен ред, нови теми и предлага нов прочит на вече съществуващи такива. На второ място, то откроява необходимостта от превръщането на защитата на природата в национален, управленски и обществен приоритет. За това свидетелстват както множеството успешни кампании с реални политически резултати (законодателни промени, законодателна инициатива, съдебни решения, интегриране на екологичната тематика в публични политики), така и значимия обществен отзвук от тях. Същевременно, в противовес на доминиращата икономическа пазарно-ориентирана логика, подкрепяна и чрез институциите на властта, движението защитава в публичното пространство схващането, че икономическия и социален просперитет минават през съхраняването на природата и качеството на околната среда. В този смисъл то се оказва важен актьор за прокарване на философията на устойчиво развитие, която от няколко десетилетия определя европейския подход към политиката не само в сферата на екологията. На трето място, зеленото движение дава възможност за изява на нов тип граждански и политически актьори, които се формират „отдолу“, отстояват своята автономност спрямо държавата и заявяват правото си да упражняват пряка „гражданска“ политика и да влияят на процесите за вземане на решения, без да бъдат институционализирани или формално признати от системата. В този смисъл те представляват реакция на задълбочаващия се демократичен дефицит на институциите на

властта, като същевременно допринасят за демократичната обнова на обществения и политическия живот. На четвърто място, разширената социална база на движението допринася за процеса на консолидиране на зеления сектор, превръщайки го в действителна „екологична общност“ от споделени принципи и ценности, факт, който единодушно се възприема от представителите на движението като едно от най-големите му постижения. Не на последно място, зеленото движение успява да изведе екологичните проблеми извън локалния, а често - и извън националния им контекст, вписвайки ги в дневния ред на европейските теми и политики (Пример за това е кампанията НАТУРА 2000). Кампанията „България - зона свободна от ГМО“ свидетелства за способността на българското зелено движение не само да се вписва в европейския екологичен контекст, но и дори да създава прецеденти на ниво ЕС. Кампании като като *Франция-Рила*⁷⁶ показват капацитет за изграждане на международна гражданска подкрепа. Създадената наскоро Балканска антиядрена коалиция (БАЯК), иницизирана от политическа партия *Зелените*, е още една стъпка в този процес на наднационално разширяване⁷⁷. Нови инициативи, като „Коалиция за климата - България“, възникнала през 2005 г., особено активна след срещата на върха за климата в Копенхаген през 2009 г., поставят екологичната дейност на зелените в България в контекста на глобалните екологични предизвикателства⁷⁸.

Една от най-интересните характеристики на движението обаче, е че то успява да съчетае формулата на непартийно

⁷⁶ <http://www.france-rila.fr/>

⁷⁷ Коалицията е учредена на 26 март 2011 и включва зелени партии и граждански организации от България, Македония, Сърбия, Румъния, Турция. Информация от сайта на партия Зелените <http://www.zelenite.bg/3654>, 10.10.2011

⁷⁸ За повече информация за тази инициатива виж електронния портал на Коалицията <http://www.climatebg.org/>

и надпартийно гражданско участие, като същевременно създава предпоставки за възникване на автентична зелена партия. Новата партия *Зелените*, създадена през 2007 г. широко се позовава на генетичната си връзка с движението. Действително, както на ръководно ниво, така и на ниво симпатизанти и членове, партията черпи подкрепа от редиците на зеленото движение. Закономерно, регистрацията на партията съвпада с периода на най-голям разцвет на „втората зелена вълна“. Бъдещето ще покаже дали движението и партията ще могат да съжителстват и да се подхранват взаимно, както и дали *Зелените* ще се окажат на висотата на постиженията на движението, като успеят да прокарат „отвътре“ в дневния ред на българската политика гражданските искания за утвърждаване на принципите на правовата държава, равнопоставеността пред закона, гарантираща защита на публичните блага, промяна на действащата система в посока на разширено участие на гражданите и в по-широк смисъл - за системна промяна.

Въпреки констатираните постижения, обаче, състоянието на зеленото движение поставя редица проблеми. Първата част от тях са на формално ниво. Отстояването на статута на неформалност на новите граждански инициативи, от една страна създава предпоставки за по-голяма автономност и гъвкавост в работата на движението, като същевременно прави гражданските организации от нов тип по-слабо зависими и по-трудно манипулируеми от държавата и нейните структури. От друга страна обаче, тази особеност създава условия за неустойчивост и в редица случаи - за непредвидимост на кампаниите и техните резултати. Коалициите и кампаниите генерират обществена енергия и голяма гражданска подкрепа, но често

създават не винаги вярно впечатление за ефимерни образувания, които поради липсата на стабилна организационна структура и постоянен кръг от участници, се разпадат и „изчезват“ след краткотрайния период на мобилизация. Изградените вътрешни връзки между формални организации и неформални групи, които оказват кумулативно, и в последна сметка - трайно въздействие върху процеса на консолидиране и разширяване на движението, не са видими с просто око в краткосрочен план. Качествените резултати от количествените натрупвания изискват време, което трудно се вписва в динамиката на „политическия дневен ред“, изискващ бързина на решенията и непосредствена ефикасност на ниво политически резултати. Тази характеристика понякога ги прави „невидими“ за око на публиката и не допринася за разпознаването им като сериозни партньори и опоненти на властта. Принос за тази невидимост имат и конвенционалните медии – четвъртата власт. На трето място, съзнателно търсената „скромност“ често пъти вреди на инициативите - отвъд казусите, които защитават, те рядко се свързват от широката публика с конкретни имена на организации и личности (както това се случва в дисидентския период), което пречи на един по-траен положителен отзвук в публичното пространство, а оттук - и за по-широка обществена подкрепа.

Вторият тип проблеми са от есенциално естество. Принадлежността към различни „зелени“ поколения и разликите в гражданската и политическата култура не само между организациите, но често пъти и вътре в тях, пораждаат проблеми в работата между партньорите, свързани както с формата на съвместно действие, така и с формите на взаимодействие с представителите на властта, за което свидетелстват

редица кампании на природозащитната коалиция. Тези противоречия не винаги способстват за подобряване на публичния образ на движението, нито за укрепване за авторитета му. Тези различия се отразяват и в полюсното противопоставяне по отношение на необходимостта от създаване на зелена партия. Партията трудно би могла да разчита на успех без подкрепата на зеленото движение, от което произлиза. При все това, през последните две години центробежните сили в движението като че ли преобладават. Това до голяма степен се дължи на принципното противопоставяне в средите на екологичната общност, породено от създаването на партията, и на вливането на сериозен човешки ресурс и усилия в изграждането ѝ, което води до частично „обезкръвяване“ на движението. Така партия *Зелените* е поставена в трудната ситуация да докаже, че може да генерира обществена подкрепа и че представлява автентична анти-системна партия, като промени системата, без да стане част от нея⁷⁹.

Зеленото движение и зелените партии. Партии на статуквото и партии на промяната.

Зелените партии в България, подобно на екологичните партии в „старите“ западни демокрации, до голяма степен са плод на еволюцията на зеленото движение. Част от тях произлизат „отдолу“, от гражданското общество, и са резултат от натрупан опит и желание за дълбинна обществена промяна с политически средства. С тази разлика обаче, че те израстват в различна политическа, икономическа и културна среда и в различно историческо време,

чиято специфика обуславя и техните характеристики, и тяхната досегашна слабост. Те са поставени, както и зеленото движение, в незавидната позиция да „наваксват“ с бързи темпове постигнатото от „модела“, към който се стремят - развитите индустриални неолиберални западни общества и съответстващата им политическа и партийна система. Бързината на това наваксване води до разбираеми грешки, свързани с „развитието“ и „растежа“. Тези грешки обаче не могат да бъдат осмислени извън спецификата на прехода и на политическия и партиен „модел“, който той налага.

Две са характеристиките на българската посттоталитарна партийна система, които, разгледани като взаимно допълващи се, до голяма степен обясняват отсъствието на автономна зелена партия в България. Първо, специфичната пост-социалистическа ситуация в страните от Централна и Източна Европа обръща „с главата надолу“ традиционните за Западна Европа политически кливиджи⁸⁰. Ако в западните демокрации левите партии обичайно се свързват с идеята за промяна и се възприемат като „прогресистки“, а десните - като изразители и крепители на статуквото, то в „условия на посттоталитарен преход“ ролите се разменят. Така в България СДС, представляваща опозицията на комунистическото статукво, възприема

⁷⁹ И то без да се възползва от традиционните финансови източници, с които официално или неофициално, тайно или явно, се финансираат партиите в България.

⁸⁰ В тази връзка първият демократично избран президент на България след падането на тоталитарния режим д-р Желю Желев пише: „*Политическото пространство на посткомунистическото общество - общество в преход от комунизъм към демокрация и пазарна икономика - представлява едно ненормално, нестандартно, необичайно, бих си позволил по аналогия с физиката на елементарните частици да го нарека „изродено“ пространство. Затова при него да се говори за „ляво“, „дясно“, „център“ е до голяма степен безсмислено и наивно. (...) Тук партиите още не са „заземени“, те нямат под себе си социалната база, т.е. онези социални групи, страни, слоеве и прослойки, чиито интереси те претендират да изразяват и защитават. (...) Ж. Желев* Партиите и партийната система на прехода -1 В: <http://novotovreme.bg/?cid=34&p=&id=3601>, 28.09.2011

ролята на политически съюз на промяната, въпреки че идеологическият профил на част от формациите, които я съставят, трудно могат да се определят като леви или прогресистки; БСП, въпреки опитите си да се легитимира като модерна лява партия, защитник на социалното равенство в новата пазарна среда, представлява в очите на значима част от обществото емблема на едно консервативно статукво, съхраняващо и репродуциращо привилегиите на номенклатурната „държавна аристокрация“ (по израза на френския социолог Пиер Бурдийо) от времето на „стария“ режим⁸¹. Второ, доминиращият през целия преход (1989-2001) политически сблъсък, изразен главно в противопоставянето между БСП и СДС („комунисти“ и „демократи“), не благоприятства обособяването, нито самостоятелната изява на една зелена партия. Ето защо, българските зелени формации на прехода предпочитат да останат в сянката на своите големи политически партньори, като ги подкрепят по време на избори в коалиции, които понякога им носят депутатски кресла или министерски постове и в редица случаи - публична и политическа легитимация⁸², но рядко - публичен авторитет.

Съдбата на *Екогласност* следва двуполюсният модел, характерен не само за партийната система за периода, но и за целия обществен живот, намерил отражение дори в разцеплението на Православния синод на „антикомунистическо“ и „номенклатурно“ крило. След като са били единни в отстояването на граждански и екологични казуси преди промени-

те, дисидентстващите се разделят поради идеологически и по-често - поради конюнктурни причини. Присъединяването към коалиции пък се диктува от мотиви за по-голяма политическа „ефикасност“. Така екологията, далеч от автономния политически проект, по-често се инструментализира като трансплин за влизане във властта. Първата формална зелена партия в България с такова име - *Зелена партия* с председател Александър Каракачанов - е създадена на 28 декември 1989 г. веднага след учредяването на Съюза на демократичните сили. Партията успява да се възползва максимално от авторитета на *Екогласност* и благоприятния контекст (растящ брой привърженици и членове на сдружението), за да привлече членска маса⁸³. Въпреки това обаче, *Зелена партия* не успява да стане автономен политически актьор и да запише в актива си „зелени“ постижения от ранга на тези, с които се утвърждава *Екогласност*. Партията се определя като умерено-центристка. След 1991 г., когато се явява на избори със СДС, тя участва в разнородни като политически етикети коалиции - през 1994 г. се явява в коалиция със социалистически и социалдемократически партии в рамките на формацията ДАР, през 1997 г. е в екзотична коалиция заедно с ДПС, Обединение Демократичен център и Федерация „Царство България“, а след 1997 г. се насоч-

⁸¹ Ето защо не е учудващо, че по-голямата част от членовете и симпатизантите на новата партия *Зелените* произлизат от средите на разочарованите активни поддръжници на „десните“ партии - най-вече на СДС, но и на поконсервативната Демократи за силна България (ДСБ).

⁸² *Зелена партия* става първата и засега единствена българска зелена партия, призната за член на групата на Зелените в Европейския парламент.

⁸³ Партията е регистрирана на 15 февруари 1990 г. по Закона за политическите партии и има 16 депутата във Великото народно събрание. Политическите цели на *Зелена партия* са: чиста природа, здраве, разбирателство, общество от свободни хора, средна класа, разумна икономическа реформа, нова данъчна политика, бърза и решителна приватизация, право на собственост върху земята и горите, свобода за коопериране и сдружаване на собствениците, отговорна социална политика, единство на нацията, независима външна политика. Към април 1990 в партията членуват около 5000 души. В ръководството на партията са Соломон Паси - бъдещ министър на външните работи на България в кабинета на НДСВ (2001-2005), Филип Димитров - бъдещ премиер на правителството на СДС (1992) и други, по това време неизвестни политици. http://www.omda.bg/bulg/news/party/zelena_partiya.htm, 29.09.2011

чва към коалиции начело с БСП и се явява неизменно на избори с тях. Това води до частични успехи, сред които може да се отбележи, че в самото начало на прехода председателят на партията Александър Каракачанов става кмет на София. Членове на *Зелена партия* в началото на политическата си кариера са и двама български-председатели от първото десетилетие на прехода - Филип Димитров (министър-председател на първото правителство на СДС през 1992 г.) и Иван Костов (начело на кабинета по време на второто управление на СДС през 1997-2001 г.). Единствената мащабна самостоятелна кампания на *Зелена партия* за защита на природата обаче остава подписката за защита на Витоша (1997 г.) Позицията на сближаване с „номенклатурната“ партия изглежда не способства за привличане на широк електорат от средите на търсещите промяна представители на средната класа, които по-скоро подкрепят партиите в СДС.

Част от фигурите на „старата Екогласност“, начело с писателя-дисидент Едвин Сугарев, обособяват Национално движение *Екогласност*⁸⁴, което остава в СДС. В неговия актив се вписват основно кампании срещу ядрената енергия, свързани с атомната централа Козлодуй, а в по-късни периоди - срещу строежа на АЕЦ Белене, както и в кампании срещу съхраняването на ядрени отпадъци (подкрепа за референдума срещу ядрените отпадъци на община Нови хан) и участие в разрешаването на кризата с отпадъците на София, като част от коалиция *Нулеви отпадъци*, а по-късно - като част от Гражданско екологично обединение (ГЕО)⁸⁵. И до днес анти-ядрената политика е определяща в изяви-

те на движението, което през последните години работи в тясна връзка с локални граждански и регионални групи като ГЕО.

„Лявата“ фракция на Екогласност, с първи председател Петър Слабаков, се обособява през 1990 г. под наименованието Политически клуб *Екогласност*. Във Великото народно събрание ПК *Екогласност* има 17 свои депутати, избрани с листата на СДС. ПК *Екогласност* се самоопределя като природозащитно движение⁸⁶, отстояващо основните ценности на хуманизма като отделя особено внимание на човешките права. Определя своето място в политическия живот на България между центъра и левицата и се стреми към модерно екологично законодателство и ефикасна екологична защита на населението. Политическият клуб *Екогласност*, по подобие „синия“ си хомолог НД *Екогласност*, е против строежа на АЕЦ, на каскадата Горна Арда и погребването в България на токсични отпадъци. През 1990 - 1991 г. Политическият клуб издава вестник „Екогласност“. В 37-то Народно събрание той има свои представители в рамките на коалицията с БСП и БЗНС „Александър Стамболийски“, а в 38-то Народно събрание - в рамките на коалицията Демократична левица, отново заедно с БСП⁸⁷.

В заключение на прегледа на зелените формации от този период е небезинтересно да се отбележи и създаването на

⁸⁴ <http://www.omda.bg/bulg/news/party/Ekoglasnost.htm>, 28.09.2011

⁸⁵ За ГЕО виж повече на сайта на групата <http://grupa-geo.blogspot.com/2007/10/blog-action-day.html>, 29.09.2011

⁸⁶ Изборът на формулировката „движение“, а не „партия“ е твърде показателна. Тя красноречиво говори за желанието на формацията да продължи да представлява онова широко, надпартийно образувание, което характеризира *Екогласност* в дисидентския му период. За сметка на това, изборът на наименованието Политически клуб, по скоро говори за обособяване и затваряне. Този тип лингвистични противоречия, които често се срещат сред политическите формации на прехода, всъщност отразява идеологическото, програмното и организационното объркване, което доминира политическия живот в този период.

⁸⁷ <http://izbori.bg/parties/POLITICHESKI-KLUB-EKOGLASNOST.46.html>, 03.10.2011

една партия от „кентавърски“ тип⁸⁸ - Консервативна екологична партия⁸⁹, образувана от „отцепили се“ членове на миналата „вляво“ *Зелена партия*. Тази партия също влиза в състава на СДС и остава в историята на зеленото движение основно с факта, че представлява трамплин към премиерския пост на Филип Димитров, глава на първото правителство на СДС.

В действителност, зелените партии и формации от този период сякаш отбелязват стремеж да се обособят идеологически като „зелени“ по подобие на партиите в Западна Европа, но остават на нивото на подражателството и инструментализацията, легитимирайки се същевременно - и в ляво, и в дясно - с дисидентското наследство на *Екогласност*⁹⁰.

Значителна част от изследователите на българския политически живот застъпват становището, че българският преход в основни линии приключва с началото на новото хилядолетие. За отправна точка се приема идването на власт през 2001 г. на правителството на НДСВ, начело със Симеон Сакскобургготски, син на последния български цар Борис III. Формулата на либерално-центристка политика, установена по време на това управление слага край на доминиращия през 90-те години модел

„БСП срещу СДС“ и се налага трайно. Това събитие всъщност отразява изчерпването на този „модел“ в рамките на националния контекст, от друга страна той отразява наднационалните процеси в посока на засилена икономическа и политическа неолиберализация. Новата ситуация благоприятства, както появата и навлизането на нови политически актьори, така и бързото им „девалвиране“.

Усилията за присъединяване на България към ЕС в „следпреходния контекст“, има някои интересни отражения върху развитието на зелените партии в България. На първо място, първите европейски избори за България (2007 г.) и необходимостта от европейска легитимация на ниво Европейски парламент, водят до ускорено „партийно строителство“ и до появата през 2007 г. на някои нови зелени партии и формации, като например *Зелена България*. Възможностите, предоставяни от присъединяването към ЕС - не само на ниво европейска легитимация, но и като достъп до значимите европейски фондове за екология, довежда до създаването и на други „зелени“ структури като *Зелен Алианс*, преименуван понастоящем в *Партия на Зелените в България*⁹¹ и *Зелени тигри* - понастоящем младежка структура към *Зелена партия*. Въпреки че си извоюва статута на български представител сред групата на Зелените в Европейският парламент, губещата симпатизанти и членове *Зелена партия* предпочита да засили капацитета си, като през 2009 г. се „слива“ с нововъзникналата партия *Зелена България* под името *Зелена партия - Българските зелени* и печели 0, 51% подкрепа сред българските избиратели на изборите за Европейски парламент. На парламентарните избори през 2009 г. *Зелена партия* -

⁸⁸ В горесцитираната статия, продължавайки да разсъждава върху абсурдността на политическото подражателство на Запада в български условия, д-р Желев прави следното описание за Консервативната екологична партия: „*Партия с ляво (екологично) наименование, с дясно (консервативна) ориентация и левичарски методи на действие. Тук се има предвид екологичната партия на Филип Димитров и сие, отцепила се от Зелената партия на Александър Каракачанов и обявила се за Консервативна екологична партия (КЕП). В цял свят екологичните партии обикновено стоят в лявото политическо пространство или най-много могат да бъдат ляво-центристки, тук в прехода се обявяват за десни и консервативни.*“ Ж. Желев Партиите и партийната система на прехода -1, op.cit.

⁸⁹ За дейността на КЕП от 2000 г. на насам няма данни в регистрите на политическите партии. Вж <http://www.omda.bg/bulg/news/party/sds.htm>, 28.09.2011

⁹⁰ Един бърз поглед на историята и постиженията на партиите в сайтовете им доказва това, въпреки че значителна част от новите партийни строители и ръководители не са участвали под никаква форма в дисидентските прояви на *Екогласност*.

⁹¹ <http://www.greensbg.com/>, 29.10.2011

Българските зелени решава да подкрепи ГЕРБ, която, според думите на председателя на партията Александър Каракачанов, „е най-заинтересована да върне демокрацията“, тъй като е „най-малко ангажирана със статуквото в България.“⁹² През есента на 2009 г., за местните избори, *Зелена партия - Българските зелени* се явява в коалиция заедно с *Екогласност*⁹³.

През 2007 г. е регистрирана и партия *Зелените*⁹⁴, която, както вече отбелязахме, се явява приемник на постиженията и ценностите на „новата зелена вълна“. Партията се ръководи, в добрите традиции на зелените партии от Западна Европа, от трима съпредседатели, съчетаващо представители на трите поколения зелени активисти в движението - първи председатели са Андрей Ковачев от СДП БАЛКАНИ, Петко Ковачев, представляващ първото зелено поколение и младата Деница Петрова. Най-интересното в предизборната ѝ програма е заявката за промяна на формулата на политическо управление чрез широко отваряне към инструментите на пряката демокрация и демокрацията на участието. Забележително е също така съчетаването на екологични („зелени“), традиционно либерални и традиционно консервативни ценности - защитата на природата и устойчивото развитие на обществото и държавата минават през защита на индивидуалните човешките права чрез разширен достъп до вземането на решения, но те са и средство за отстояване на националната култура и идентичност. Партията се самоопределя като „сдружение от личности, които приемат морално-етичните прин-

ципи за опазване на околната среда, природата и културно-историческо наследство, утвърждаването и спазването на човешките права, парламентарното държавно управление с разширяване на пряката демокрация, либералните икономически принципи, отстояването на идентичността на българската нация, култура и традиции.“ Партията се бори, според своя устав, за „защитата на околната среда и запазването на природата като постоянна действаща доктрина и приоритет в настоящото и бъдещото устойчиво развитие на държавата и гражданското общество.“⁹⁵ Новата партия успява да привлече организационна подкрепа и членска маса сред участниците в инициативите на новата вълна в зеленото движение и техните симпатизанти. Парламентарните избори през 2009г., редом с голямото събитие - идването на поредната „нова“ партия начело на управлението (умерено-популистката ГЕРБ), ознаменуват и първото самостоятелно явяване на зелена партия в България в лицето на партия *Зелените*, която печели 0,52 % от гласовете⁹⁶. На частичните местни избори през 2009 г., партията не е допусната до участие след решение на Висшия административен съвет⁹⁷. За местните избори тази есен партията отново се готви да уча-

⁹⁵ Основните принципи на „ЗЕЛЕНИТЕ“ са защита и опазване на природата и околната среда, утвърждаване и спазване на човешките и гражданските права, утвърждаване, развитие и усъвършенстване на демокрацията като принцип на управление на обществото и държавата, социалната справедливост като приоритет в политиката на държавно управление, постигане на устойчиво развитие на икономиката и държавата, качествено, съвременно и достъпно здравеопазване и образование“. <http://www.bulgariangreens.org/ustaw>, 05.10.2011

⁹⁶ Според резултатите на ЦИК партия *Зелените* печели 21 841 гласа в страната или 0,52% от общия брой гласоподаватели. http://rezultati.cik2009.bg/results/mandates/rik_00.html 2009. За столицата резултатите са, както следва - София 23 избирателен район - 4774 гласа или 2.10%, 24 избирателен район - 3127 гласа или 1.65%, и 25 избирателен район - 2513 гласа или 1.26% от общия брой гласове. http://rezultati.cik2009.bg/results/proportional/rik_00.html, 8.07.2011

⁹⁷ <http://www.vesti.bg/index.phtml?tid=40&oid=2524633>, 10.10.2011. Повече за изборите през 2009 г. виж в *Избори 2009: Европейски, парламентарни, кметски* (2009), А.Кръстева и А.Тодоров (съст.), НБУ.

⁹² Цитиран в материал на електронната медия News. Bg, от 25.06.2009 г.

http://news.ibox.bg/news/id_993493209; 29.10.2011

⁹³ Вж статията на Лора Филева във в-к Дневник „Три зелени партии се обединиха за местните избори“. http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2009/09/27/790480_tri_zeleni_partii_se_obedinaha_zh_mestnite_izbori/, 10.10.2010

⁹⁴ <http://www.bulgariangreens.org/>, 29.09.2011

ства със самостоятелна листа. Като основно послание на кампанията се откроява засилването на механизмите за пряко гражданско участие в управлението, както на местно, така и на национално ниво⁹⁸. Това събитие бележи засега последния етап от развитието на зелените партии в България.

Електоралният анализ не е цел на настоящата статия. Все пак, с оглед на развитието на зеления проект като политическа възможност в бъдеще, един поглед към част от електоралните резултати на партия *Зелените* от последните избори не е без интерес⁹⁹. Той показва - традиционно за профила на зелените партии - подкрепа сред по-млади, високообразовани избиратели, с висок професионален статус, живущи главно в големите градове (най-вече столицата)¹⁰⁰. Липсата на база за сравнение не ни позволява да правим по-широки и категорични обобщения за възможни развития в бъдеще. Все пак, с оглед на характеристиките на политическия контекст към момента - нестабилност на управлението, отлив на членове и отдръпване от „традиционните“ политически партии на прехода, бърз възход на нови формации и бързото им маргинализиране, от една страна, и от друга страна - нестабилното електорално поведение на избирателите и високата степен на неодобрение на политически-

те и държавните институции сред широки кръгове от българското общество¹⁰¹, можем да формулираме някои наблюдения и да изведем, без претенции да бъдем изчерпателни, няколко хипотези. Първите касаят типологията на зелените партии. Вторите - бъдещето на един автентичен зелен политически проект в настоящата политическа система.

Краткият преглед на българските зелени формации показва на първо място наличие на два типа зелени партии. Първият тип партии или формации (Зелена партия, Зелена България, Зелен Алианс, КЕП) се създават главно по конюнктурни причини - участие в избори, борба за електорат, заемане на позиции с цел достъп до държавни или европейски средства или някакъв вид легитимизиране (представителство на европейско ниво, създаване на образ сред международната „зелена“ общност) и целят основно участие във властта. Те съществуват в сянка, в рамките на широки и в някои случаи - безпринципни коалиции и отразяват екологични цели и ценности главно на програмно ниво, а не на ниво политическо действие. Тяхната цел е по-скоро интеграция в системата. Поради тази причина обаче, предвид характеристиките на зеления електорат, описани по-горе, и в по-широк смисъл

⁹⁸ На пресконференция на 28 септември в БТА, партията представя началото на предизборната си кампания под надслов „Мисли глобално, действай локално - Избери Зелените!“. Кандидатът за кмет на София Андрей Ковачев откроява като свой приоритет „осигурено и регламентирано гражданско участие в заседанията на общинския съвет“. Кандидатката за кмет на Бургас Даниела Божинова също поставя акцента на своята кампания върху прякото участие на гражданите във властта, който „да се превърне в работещ в България на национално и местно ниво.“ Сайт на ПП *Зелените*, <http://www.zelenite.bg/4019>, 10.10.2011

⁹⁹ Тук няма да се спираме на анализ на представянето на зелените партии в предишните избори, главно поради причини, които изтъкваме по-нататък в анализа - че те не представляват сериозни опити за отстояване на зелен политически проект, а по-скоро инструментализират зелени послания с други цели.

¹⁰⁰ *Избори 2009: Европейски, парламентарни, кметски*, op.cit.

¹⁰¹ Според данни на българското представителство на Transparency International - Асоциация „Прозрачност без граници“, през последните шест години парламентът и правителството заемат водещи места в изследването с най-висок корупционен рейтинг и се определят от гражданите като институциите, най-силно засегнати от корупция. Източник Transparency International http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/gcb и Асоциация „Прозрачност без граници“ <http://www.transparency-bg.org/?magic=0.3.2.1>, 29.09.2011. Изследване за European Value Surveys, проведено от Институт отворено общество - София през 2009 г., от своя страна показва, че органите на властта и държавните и политически институции се ползват с най-нисък авторитет и степен на доверие сред българските граждани, в сравнение с всички страни-членки на ЕС. <http://www.opendata.bg/opendata.php?q=44&s=4&c=36&i=530&t=2&sel=2,28.09.2011>

- на негласуващия или колебаещ се активен електорат, разочарован от партийната система изобщо, този тип формации трудно могат да разчитат на подкрепа. Вторият тип тръгва от автентични граждански кампании и се поражда като резултат от желание за и действия в посока на обществена и политическа промяна. В редица случаи тези формации генерират обществена подкрепа, която отива далеч отвъд целите на природозащитата и увличат поддръжници с най-различен идеологически и социален профил. Към този тип за момента могат да бъдат причислени единствено *Екогласност* (в началния му етап, от съчредяването на СДС до 1992 г.) и новата партия *Зелените*. Не само на програмно-идеологическо ниво, но и на ниво организационно и политическо действие, те дават заявка за системна промяна. Въпреки че се стремят към участие във властта, това не е единствената им характеристика. Този тип партии, с оглед на по-горните анализи, при определени обстоятелства имат шансове за успех.

Не на последно място, особеностите на българската политическата система днес създава реални предпоставки за влизане на една самостоятелна и автентична зелена партия в управлението¹⁰². От една страна, краткият поглед върху електоралния профил на партия *Зелените* по-горе говори за потенциал за подкрепа сред „постматериалистки“ настроени избиратели. От друга страна, идеологическият вакуум и политическата мимикрия на партиите все по-често отблъсква електо-

ратите на „традиционните“ партии в посока на подкрепа за „нови“, често пъти „екзотични“ и идеологически все по-несъстоятелни политически формации, които бързо разочароват избирателите. Все по-осезателните трудности, които изпитва БСП да следва политическо поведение на реална лява партия в управлението и маргинализацията на десните партии, нарастващото недоволство от отдръпването на държавата от социалната сфера и засилващите се искания за по-строга държавна регулация на пазарните актьори, отварят възможност за електорален пробив на една зелена партия със социално отговорен профил, отстояваща върховенството на закона и обществения интерес. Същевременно, главоломния спад на доверието към либерално-центристки формации като НДСВ, традиционното неодобрение към ДПС и отсъствието на реален либерално-демократичен проект, биха могли да привлекат по-либертариански настроени граждани. Засилените алтерглобалистки послания сред младите в зеленото движение също потвърждават една такава хипотеза. Не на последно място, традиционната за определени слоеве в българското общество привързаност към земеделския политически проект, която през последните години намира изява в кампании за защита на българското земеделие и сигурността на храните, при силно маргиналната позиция на съществуващите земеделски партии, също предполага възможност за привличане на „зелен“ електорат. Зелените партии обаче трябва да се докажат в публичното пространство като действителни борци срещу негативите на системата и защитници на обществения интерес. През последните години, въпреки съществените различия помежду си, всички зелени формации претендират да

¹⁰² Политологът Милен Любенов пише в статията си „Партии „на ръба“ : „Партиите ще бъдат изправени пред предизвикателството „да достигнат“ развитието на българското общество, което от своя страна може да доведе до отпадането на част от тях и появата на нови, което ще гарантира отвореността на управленската формула.“ Любенов, М. (2010), „Партии „на ръба“, в: *Демокрацията в България през 21 век*, В. Търново.

представяват „автентичния български зелен проект“¹⁰³ и си оспорват, с цел да се легитимират в публичното пространство, постиженията на новата вълна в зеленото движение, подобно на десидентските формации преди тях, които през 90-те си оспорваха наследството на *Екогласност*. Това поведение не може да се увенчае със сериозни политически резултати, нито да доведе до разпознаваемост на зелените политически субекти, без конкретна и целенасочена дейност за промяна на статуквото.

Съществува, разбира се, и още един, не толкова оптимистичен сценарий. Недостатъчният политически и управленски опит на една млада зелена партия, съчетани със спецификата на българската пост-тоталитарна политическа култура на избирателя, която го тласка към бърза подкрепа на нови политически актьори, възприемани като „спасители“, би могла да доведе до краткотраен успех и бързо отдръпване на доверието. Не по-малки са и рисковете, свързани с „претопяването“ на партията в системата, в резултат от необходимостта от влизане в коалиции и прибягване до компромиси със статуквото, които биха довели до дискредитиране на нейната позиция на защитник на гражданските интереси и общественото благо. Вероятно пътят към установяването на екологичен проект за обществено и политическо развитие минава през трайно интегриране на зелените приоритети в държавната политика, задача, с която би трябвало да се ангажират всички политически партии в управлението. Българската политическа система и управлението

засега стоят далеч от такава цел, и поради липса на политическа воля, и поради очевидната изостаналост на управляващите политически елити по отношение на осъзнаването на тази необходимост. Ето защо, за пореден път, ролята на катализатор на тези процеси се пада главно на гражданското общество в лицето на зеленото движение, а надеждите за „пробив“ на зеленото в системата ще продължават и занапред да се свързват със синергията между зеленото движение и една автентична зелена партия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развитието на зеленото движение в България през последните години представлява кумулативна реакция на множество от социално-икономическите и политически явления и процеси, възникнали по време на прехода и задълбочени в „след-преходната ситуация“. В този смисъл, зелените граждански кампании открояват най-същностните и най-болните за българското общество проблеми и представляват един вид публичен отдушник на общественото недоволство. Този първи аспект на движението се вписва в една по-широка логика на контестация на статуквото, в която претендират да участват и други актьори¹⁰⁴. Той откроява една важна характеристика - гражданските кампании проявяват способност не само да се противопоставят на практиките на статуквото, но и да открояват моралната му несъстоятелност. Те възприемат себе си като нравствен коректив срещу управленската безотговорност, политическата корупция, партийното хамелеонство и лицемерие. В този смисъл, зеленото движение представлява връщане към „корените“, поло-

¹⁰³ Виж в тази връзка писмото до Комитета на Европейската зелена партия „Информация за ЕЗП за изборите за ЕП и НС 2009“, подписано от все още упражняващия ръководството на *Зелена партия - Българските зелени* А. Каракачанов, на сайта на партията http://www.greenparty.bg/index.php?option=com_content&view=article&id=8578%3A-2009&catid=78%3A2010-10-06-07-12-41&Itemid=137&lang=bg, 10.10.2011

¹⁰⁴ Достатъчно е да припомним успехите на едни от последните избори на националистически формации като Атака.

жени от дисидентските групи. Заедно с това, в последния етап от развитието си през последните пет-шест години, движението поставя в публичното пространство най-същностния за съвременното българското общество политически проблем - върховенството пред закона и равенството на българските граждани пред него като гаранция за тяхната свобода¹⁰⁵.

От друга страна, обществената реакция, но и реалните политически постижения на зеленото движение показват, че природозащитата остава една от малкото обществени каузи, обединяващи българското публично пространство. Успехите на кампаниите се дължат до голяма степен на факта, че в тях публиката разпознава отстояване на обществения интерес, игнориран от политическите и икономически актьори във властта.

Но зеленото движение има още един съществен, трети аспект - то дава израз на дълбоки национални културни предразположения. Опазването на природата и състоянието на околната среда са емблематични не само в качеството си на реакция на структурни политически и социално-икономически проблеми, те отразяват някои историко-културни особености на българския менталитет. Привързаността към природата като национално богатство и чувството на гордост, което тя поражда, е немаловажен фактор за гражданска мобилизация и подкрепа¹⁰⁶. В известен смисъл, природата е генетична част от българския „национален иденти-

фикационен код“. В период, в който сред активните избиратели надделяват симпатиите към популистки и националистически политически проекти, тази тенденция би могла да „увлече“ част от националистическите чувства в друга посока¹⁰⁷.

Не на последно място, движението се проявява като катализатор на процеси, които съвместяват националните конюнктурни особености на следпреходния период с наднационални процеси и тенденции. То дава израз на една тенденция към публично изразяване на постматериалистички ценности и култура сред определени слоеве на средната класа, които имат своите „екологични“, културни и политически измерения още от края на тоталитарния период. На културно ниво те се изразяват в предпочитание към качество на живот, неделимо от качеството на околната среда, личностна и колективна автономност и неделимост на етически и естетически критерии¹⁰⁸. На политическо ниво те се проявяват в повишено ниво на гражданска информираност и критичност, недоверие и липса на респект към традиционните политически институции и форми на политическо представителство, пряко гражданско действие, засилено желание и способност за участие в политическия процес и изява във неформални, автономни и „самопородили се“ граждански инициативи. Общественото и икономическо маргинализиране и чисто „физическото“ намаляване на средната класа през последния четвърт

¹⁰⁵ Виж в тази връзка изводите на социолога Антоний Гълъбов в: Гълъбов, А. (2010) „Политическа социализация и ценности в генерационен аспект“ В: *Демокрацията в България през 21 век*, В.Търново, 129- 139

¹⁰⁶ Природата, като символ на родината, е един от лйтмотивите на българския интелектуален революционен и просветителски елит в епохата на Националното възрождение. Тя представлява един от белезите на народностната идентичност в период на отсъствие на национална независимост. Химнът на България „Горда Стара планина“ е още едно потвърждение на тази теза.

¹⁰⁷ Не случайно социолози и антрополози окачествиха преплитането на патриотични и екологични мотиви в движението през последните години като проява на „зелен“ патриотизъм. Вж. напр. Антоний Гълъбов в Гълъбов, А. (2010), *op. cit.* стр. 138-139 и Дичев, Й. и Орлин Спасов (2010), *Новите медии и новите млади*, Институт отворено общество - София, София.

¹⁰⁸ Виж в тази връзка красноречивия анализ на журналиста от в. „Сега“ Ясен Бориславов по повод гражданската кампания за защита на природен парк Странджа „Странджа - Бунт срещу грозното“, в сайт на Кампания Място за бъдеше <http://placeforfuture.org/archives/153>, 10.10.2011

век създават проблеми за устойчивостта на тази тенденция, която обаче би могла да бъде компенсирана от подкрепа сред „материалистки“ настроени слоеве от населението. Социалната база на подкрепа на движението през последните години и на създадената в лоното му партия *Зелените* дава доказателства в тази насока.

В заключение, посоката на консолидиране на движението през последните шест

години и опитите за институционализирано участие в политическия живот, които се изразяват във формулата „зелена партия плюс зелено движение“, представляват заявка, както за реално интегриране в политическата система, така и за опит за системна промяна, „отвън“ и „отвътре“. Всички тези тенденции създават предпоставки за подкрепа на един автентичен зелен политически проект в България в бъдеще.

За автора

Радосвета Кръстанова е асистент в Нов български университет. Преподава екологична политика и устойчиво развитие в бакалавърски и магистърски програми на департаментите по Политически науки и Икономика и бизнес администрация. От 2008 г. разработва докторска теза върху гражданското участие в зеленото движение в България, в рамките на съвместна докторантура между Нов български университет и Университета на Бургундия, Франция. Специализирала е в Университета в Нотингам, Великобритания (2008) и в Университета на Бургундия (2006, 2011). Член на изследователски екип към Дома на науките за човека (Maison des sciences de l'Homme) в Дижон, Франция, за изследване на поведението и нагласите на гражданите спрямо екологичните проблеми и политики. Има редица публикации на български и френски език върху „новата зелена вълна“ в България, мотивацията на гражданското участие в природозащитата и върху новите форми на политическа мобилизация в съвременните демокрации. Съавтор и съставител (заед-

но с Петър Канев) на сборника *„Място за бъдеще. Година първа.“*, София, СГС - Щастливеца, 2009, съдържащ статии и разработки на изследователи, експерти, журналисти и студенти по актуални теми, свързани с екологията, устойчивото развитие и гражданското участие.

Същевременно, авторът е председател на Софийско гражданско сдружение *„Щастливеца“*, - член на гражданската коалиция за разрешаване на кризата с отпадъците на София (2005-2006) и активен член на националната природозащитна коалиция *„За да остане природа в България“*, от създаването ѝ през 2006 г. до днес. Сдружението работи в сферата на гражданското участие и устойчивото развитие. През последните три години то развива контактите и взаимодействието между различни актьори на гражданското общество (академична сфера, неправителствен сектор, бизнес и местна власт) и прокарва устойчивото развитие като образователна програма и практика в университетското обучение.

Издател

Фондация Фридрих Еберт
Бюро България
ул. Княз Борис I 97
1000 София, България
Отговорен редактор:
Марк Майнاردус, директор

Заявки

e-mail: office@fes.bg
Емилия Бургазлиева

Всички текстове са достъпни онлайн
www.fes.bg

Мненията, изразени в тази публикация,
принадлежат на автора/авторите и не
отразяват непременно позицията
на Фондация Фридрих Еберт.